

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՐԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր 1884

ԲՈՎԱՆԳՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայկական նշանագիրք.....	ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ
Պատմ. Ռուսաց վանառակ. (ՇԷՒԷՐ) Թարգ.....	ՍԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆՅ
Բնագրում եւ դաստիարակում.....	Ն. ՏԱՂԱՎԱՐԵԱՆ
Ախալցխէ փոխադրութեանց վերայ.....	Ս. Յ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ
Հաւաքածոյ նշխարաց.....	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Բ. ՍԿՐԵԱՆ
Աստեղագիտութիւն.....	ԶԵՐՈՆԻՄԻՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
Փափկակերպ օրբեսանկերու դարուն (Է. Յոռնեկե)	ԱԼԷՔ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Մարդիկ եւ իրք.....	ՀՐԱԶԵԱՅ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԻՇԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1884

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

ՀՆԴԵԻՐՈՊԱԿԱՆ ՆԱԽԱԼԵԶՈՒ . ի Հ. Սերովբէ Տէր-
վիշեանէ . Կեդրոնատեղին է Զէնծիրճեան գրատունն ի
Մահմուտ-փաշա, Թիւ 239 :

ՆԵՐՇՆԶՍՈՒՆՔ . Տ. Տիգրան Ս. Սեթեանի. Նոյն է Կեդ-
րոնատեղին :

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՅ , Էօթէն Սիւի . Թարգ. Տ. Կ. Ս.
Իւթիւճեանի. Պատկերագարդ տպագրութիւն ի Տ. Նշան Պէր-
պէրեանէ . Տետր առ տետր կը հրատարակուի :

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ձախացեալ կաշեւոր յաւելուածով ի պէս ազգային վարժարանաց

Ի Ն. ՏԻԻԶԷՆՃԵԱՆԷ

ԿՈՒՆԵՔԹ—ԻԻԼ—ԼՈՒՂԱՅ

Բառագիրք Ֆռանսաքուրք

Հեղինակք

ՄԷՀՄԷՏ ՇԻՒԲՐԻ ԵՒ ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՇՃԵԱՆ

Պատգմասարք Հանրային Կրթութեան Նախարարութեան

Տէր ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶ

Գարեգիւն Պաղտասլեան

Հրատարակուեցաւ Բ. Հատորին 17րդ տետրն . — Բաժա-
նորդագրութեան տեղն է Արամեան տպարան . Բաժանորդ-
ագիրնն է 1 Օսմանեան ոսկի : Ա. Հատորը կազմուած կը
վաճառուի բոլոր Օսմանցի դրախտառաց քով :

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

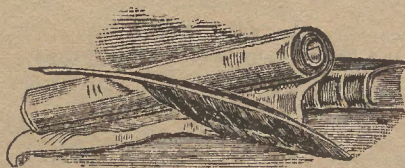
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԼՆ-ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր 1884

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Դ. ՊԱՂՏՅԱՏԻՆԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1884

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՀԱՅ ԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՔ

Եւ ինչպէս չհառաչէին, երբ տարազգի մը՝ դարերով
յետոյ զպատմութիւնս զայս լոկ կարգալով, կը խորհըր-
դածէր, — և քանի՛ ճշմարտութեամբ, — (արժանի է
որ անդամ մի ևս յիշեցունեմ ձեզ), որ «Եթէ Մեսրոպը
չիութայր զիւր գործն կատարելու, Հայ ազգը պիտի
չյապաղէր ՚ի Պարսիկ դառնալ կամ յԱսորի», — մեք ա-
ւելցունեմք թէ և մեծ մասն մի ևս ՚ի Յոյն (1):

(1) Այս օտարալեզու ընթերցողութիւնք սուրբ ընթերց-
ուածոց ոչ առ Հայս միայն, այլ տեսնուիլ տեսնուած է
նաեւ առ այլս յազգաց, նորադարձ լինելով ի քրիստոնէու-
թիւն, եւ չունելով ընկի ազգային լեզուաւ թարգմանու-
թիւնս: Այս եղած են նախնի քրիստոնեայ Եգիսլտացիք
(Խալտիք), եւ Սլաւեան Ռուսք, առ որս Յունարէն կը կար-
դացուէին Սուրբ Գիրք, մինչեւ սր ունեցան զիւրեանց ընկի
Թարգմանութիւնն: Եւ Ասորիք իսկ որ մեր վերայ տիրացեր
էին, եւ նոքա ժամանակաւ տիրացեալ էին ի Յունաց, եւ
որպէս առ մեզ՝ եւ առ նոսա զկնի ընթերցուածոյն՝ Թարգ-
մանիչ ոմն կ'ելլէր ի բեմ, եւ զնոյնն կ'ասորաբանէր բերա-
նացի ի լուր ժողովրդեան. (Ռընան, Պատմ. Սեմ. լեզ. էջ

Սակայն բաց յեկեղեցական և ի լեզուական անտեղութեանցդ կային և այլ ևս անհանդուրժելի խայթք Ազգին համար այդ Ասորի տանջանաց մէջ: Ինչպէս յիշեցինք ի վեր անդր, առ Գրիգոր Լուսաւորչաւ և առ Մեծն Ներսէսիւ՝ օտար լեզուաց ուսումն ի Հայս հաստատեալ դպրոցովք կը կատարուէր. բայց ի վերջին Ժամանակսն, զորմէ են բանքս, յայլ և այլ պատճառաց այդ ուսումնարանին խապառ խափանուած, հարկ կը լինէր հեռաւոր ուղեւորութեամբք, բազմաժամանակեայ պանդխտութեամբք և ծանր ծախիւք զայդ պէտան ընուլ, ինչպէս կ'աւանդէ Փարպեցին (Էջ 35): Իսկ յաճախ և այդ ևս անհնարին լինելով, — որովհետեւ սոսկ ասորագէտ մը բաւական էր եկեղեցեաց համար, — կարծադոյն միջոց մը ձեռք առած կ'երեւի Աղդն, այն էր՝ Ասորի քահանայս կոչել ի Հայս, և իւրաքանչիւր կամ գլխաւոր եկեղեցեաց մէջ զմի մի ի նոցանէ ընթերցող կամ թարգմանիչ կարգել:

Այս բռնադբօս ասպնջականութիւնը՝ կորուսած տակաւ ասպնջականութեան զհաճոյքն և զպատկառանք երկուստեք, դարձել եղել էր Ազգին, բաց ի տաղտկու-

263): Յայդմ անտեղութենէ զերծանելու աւելի փութաջան գտնուեցան նոքա քան զմեզ, եւ ի մէջ կոյս Բ. դարու զիւրեանց Ասորի թարգմանութիւնն երեւեցուցին: Այդ թարգմանութիւնն իսկ էր որ Հայոց եկեղեցեացս մէջ կը կարդացուէր, որ թէպէտ Ասորւոց համար պարզ եւ խնամալի, (ինչպէս կը համարւի եւ թէ այդու մտօք ժողովուրդն զայդ թարգմանութիւնն՝ բազդատմամբ Յունականին Պեշիտոյ կոչած է եւ կը կոչուի իսկ ցարդ ի գիտնոց), սակայն մեզ Հայոցս համար մնաց միշտ խրթնի, միշտ անխմանալի, միշտ իբրեւ սղնձական ձայն մը որ զօղանջէ: — Իսկ թէ եւ այլ պատճառք եղած են օտարալեզու կրկնակ ընթերցողութեանց, տեղւոյս չվերաբերիր խօսիլ զնոցանէ:

թենէ , նաև վտանգ ամենամեծ : Վանդի այդ վարձկան հովիւքն դժպհի պարագաներէն առիթ առած էին բարոյական զօրութիւն մը ի ձեռս բերելու թեկն ածել՝ մոնելով սպրդելով ամենայն համարձակութեամբ մինչև քաղաքական կրճմանց մէջ իսկ , և — զի միանգամայն ասեմք , — գործիք լինելով հակառակ Հայոց՝ Պարսկական հակառակորդ իշխանութեան մը ի ձեռսն : Արդարև ոչ փոքր նշանակութեան դէպք են , զոր կը կարդամք թէ Շմուէրք և Բրքիշոյք ոմանք , իրենց ամենայն գայթակղական կենօքն հանդերձ կարող եղեր էին Պարսից ձեռօք մինչև ի կաթողիկոսական աթոռն ամբառնալ , հակառակ Մեծին Սահակայ Պարթեւի և ի հեծուկս զգաստ մասին Ազգին :

Ե . Խորհուրդի դարմանոյ . — Այս ծախք և փաստք և վտանգք սկսած էին զհասարակաց միտքն արթնացունել , եթէ եկեղեցականք և եթէ աշխարհականք , և ինքն իսկ խոհականն Վռամշապուհ արքայ , որ յայնժամ կը թագաւորէր , ի հոգս ընկած , մօտալուս վախճանէ մը զԱզգն փրկելու դարմանն կը խորհէին (1) :

Սոքա կը խորհէին միայն . — իսկ Մեսրոպք և խորհեցաւ և գործեց : Բայց նաև իւր խորհրդոց մէջ երեւեցոյց զիւր մտաց զօրութիւնն և ընդարձակութիւն : Այլք

(1) Դիտելու է , որ ինչպէս պիտի տեսնեմք ընդ հուպ , երբ գնաց Մեսրոպք առ հայրապետն Սահակ զիւր միտոն յայտնելու հայկական այբուբենից հնարից վերայ , որդէն պատրաստական եւ փափաքող գրուաւ գնա , կ'ըսեն Պատմիչք . (Կոր . Խոր .) . — եւ Վռամշապուհ նոյն ժամանակ ի Միջագետս գտնուելով , կը համարձակի կամ ի դէպ կը համարի Արէլ անուն քահանայն զնմին խնդրոյ խօսք բանալ եւ տեղեկութիւն տալ նմա :

Սուրբ Գրոց թարգմանութեամբ զոգցես կը շատանային, բաւական է զի ազատէին յԱսորոյն գերութենէն. բայց նա աւելի հեռու, աւելի ընդարձակ ազատութեան մը կը տենչար: Խորհեցաւ որ Սուրբ Գրոց թարգմանութիւնն կարեւոր էր Հայերէն լեզուաւ, բայց կարեւոր կը տեսնէր նաև ուրիշ մատենից թարգմանութեամբք ի Յոյն և յԱսորի լեզուաց ճոխացնել զԱզգն: Ո՞ր գիտէ թէ աւելի հեռագոյն և շքեղագոյն հորիզոնի մը վերայ չէր արձակեր զիւր սուր և կոյրովի բիրտն, հասանիլ տալով Ազգին որ մը մինչև ցայն կէտն որ կաղմուի և վերականգնուի ի Հայս ևս դպրոց մի՝ հաւասարորդ և մրցակից Եգեպտոյ, Մծբնայ, Աղեքսանդրիոյ և Աթենայ և Կոստանդնուպոլսի դպրոցաց, որք երևւելի եղած էին ի դարսն իրենց վարժապետական բեմերովն, և ազգային բնիկ մատենագրութեամբքն և գիտութեամբք: Եւ ո՞չ ահա արդարեւ այդ խորհրդոց արդիւնքն եղած են՝ զորս ունիմք այժմ ի ձեռս՝ արժանապէս Ոսկեղինիկ կոչուելու դարու մը՝ ընտիր մատենագրութեանց դանձարան մի: Ո՞հ, եթէ խիտա բազմն, որ առժամանակ մի հաշտ էր ընդ մեզ, թողոյր տեւել գէթ ընդ դար մի ևս այդ ճգանց, — որ այն ինչ սկսեալ և գրեթէ Մեսրոպրայ և Սահակայ մահուամբն շիջան, — անտարակոյս պիտի կարող լինէաք ոչ միայն առատագոյն և կատարելագոյն ունել զգանձարանդ, այլ գուցէ թէ իրօք պանծայինք նաև Հայկական դպրոցի մը անուամբ, որ անշուշտ յԱրտաշատ պիտի հաստատուէր կամ ի Վաղարշապատ:

— Այսպիսի էր ուրեմն Մեսրոպրայ բովանդակ յղացումն, բովանդակ սէրն, և այսպիսի եղաւ բովանդակ իսկ կեանքն: Ահա վեհափառ տաճարի մը շինուած զոր — ինչպէս ըսի ի սկզբան բանիցս, — պիտի անկործան

մնայր յորդուց յորդիս, դարուց ի դարս, և մինչև ցմեղ և մինչև ցյաւիտեանս :

Սակայն հարկ էր այդր շինուածոյ, զոր ինքն Մեսրովբ կը ճարտարապետէր, հարկ էր ամուր և հաստատուն հիմն ձգել, — կատարեալ և ճոխ Հայկական այբուբենի :

Կային արդարև Յոյն և Պարսիկ և Ասորի նշանագիրք, որովք կը շատանայր մինչև ցայնժամ Ազգն. բայց նկատեց տեսաւ ի նոսա Մեսրովբ ոչ այնչափ թերեւս Ազգային արժանապատուութեանն անարգանք, որչափ իրապէս խափանարար մեծ իւրոց նախանկատեալ խորհրդոցն կատարման : Գործիք մի է այբուբենն, բայց թէ այդ գործիքն բութ է կամ թերի, յանհնարիցն է գործ կատարեալ յառաջ բերել, մանաւանդ որ զգործիքդ պիտի ի գործ ածէ և յաջողակ և անյաջող ձեռք : Ամեն այդ օտարազգի այբուբենք բնաւին գուլ էին և անկատարք Հայ լեզուին համար. ուստի հարկ էր անհրաժեշտ ի նորոյ ձուլել զայն :

Բայց զայդպիսի մեծակառոյց գործս, որ դողցնոս ամբողջ Ազգի մը դրախտն վեր ի վայր պիտի չըլէին, միթէ հնա՞ր էր որ Մեսրովբ մը միայն, — գրեթէ երիտասարդ տակաւին յայնժամ, իբր երեսնամեայ, մուացեալ զաշխարհ, գուցէ և ինքն յաշխարհէ, Ասիոյ ի մի խորշն ամփոփեալ, մենացեալ յառանձնութեան, երեւելով միայն երբեմն երբեմն ի խոնարհ զիւղօրէսն Գողթան, — հնա՞ր էր, կ'ըսեմ, այդպիսւոյ մը՝ զայդպիսի բարձր խորհուրդներ միանգամայն ի գլուխ հանել իրապէս և գործնապէս՝ ինքն անոքն և անօգնական :

Այնքան բարձր երեւակայել պարտիմք զՄեսրովբ, որ եթէ և բարձակից զոք իրեն մօտ երեւեցունեմք, ինքն

իւր վեճ բարձրութենէ չխոնարհիր: Աղէ որպէս զի հաւատարիմ մնամք պատմութեան, և թէ մեր հայրենեաց ամեն մեծահանճար արանց արժանեացն պատուադիր լինիմք, և երախտեաց նոցա երախտապարտ, օրէն է զայդ բարձակիցն ցուցանել, ոչ զմի, այլ զերկուս: — Առաջին՝ ինքն Սահակ Պարթեւն էր, և երկրորդն՝ արքայն Վռամշապուհ:

Սորա երկուքին ևս մեծամեծք, երկուքին ևս համախորհուրդք գանուեցան և համագործք՝ Մեսրովբայ խորհրդոյն և գործոց: Այդոքիւր երկուքումք՝ մենիկն և անօգնականն Մեսրովբ եղև կատարեալ կարող և կատարեալ բազմաձեռն: Եւ չգիտեմ, եթէ այդ երեքանձնութենէն պակասէր մին, կարող էին մնացեալքն մեծ երեւիլ իրօք:

Հարկ է որ կրկնեմ գարձեալ. ողորմ էին արդարև Ազգին յայնժամու վիճակքն քաղաքական և բարոյական, բայց ի բազդէն ըսեմ թէ յերկնից, այդ կրկին մինչ ի գետին կորացեալ խոնարհեալ վիճակները իւրաքանչիւր մի մի վերջին պատուարներ ունեցան ի Սահակ և ի Վռամշապուհ: Վերջին փրկութեան ապաւէնք, յորս միայն մարթ էր յենուլ Ազգին: Աղէ փութա՛ առ նոսա, Մեսրովբ, որով դու անմահանաս, և զնոսա և զԱղզն անմահացունես: — Եւ փութաց զայդ երկու անձինս, նամանաւանդ զայդ երկու՝ քաղաքական և կրօնական՝ պատրաստ զօրութիւնները միով գաղափարաւ և միով նպատակաւ, առ իրեարս միացունելու. փութաց Մեսրովբ, և ինքն ևս ի նոսա չաղապատուելով՝ կազմեց արդարև պարան երեքկիւր, որով զլաստափայտն Ազգին զերծոյց ի յաւերժ կորստենէն:

2. Դանիելեան Աշանագիրք. — Եւ ահա կը տես-

ներք զՄեարովք, որ զինեւէս երկրին Գողթան բարեաւ մնա ասելով, իւր հետն միայն առած զիւր խորհուրդսն, յանկարծ կ'երեւի յանդիման Սեծին Սահակայ յԱրարատ գաւառի ի Նոր քաղաք (Վաղարշապատ): — Անդ կը յայտնէ նմա, ինչպէս կ'ըսէ Փարպեցին, զիւր «Բազմաժամանակեայ մտածութիւնն (էջ 36) և կը հանէ ի ծոցէն և կը տարածէ առաջի հայրապետին մեծի զիւր փորձերն, զորս ըրեր էր Հայկական նոր նշանադրաց վերայ (1): Խրախուսեցաւ երիտասարդ սգին և արծարծեցան երեսքն, երբ ի ծանրախօհն Սահակայ լսեց թէ ինքն «առաւել ևս փափագող է այնմ» (Խոր): Բայց որովհետեւ ըմբռնեց Սահակ զգործոյն մեծութիւնը, գլխաւորապէս յայնմ մասին, որ այսպիսի ձեռնարկութեան մը հետեւորդ յաջողութիւնը նաեւ արտաքին օգնակաւութեանց կարօտ է, Սպասենք, բնաւ, մինչև գառնայ Վռամշապուհ արքայ այսրէն, — որ ի ժամանակին զնայած էր ի Միջագետս պետական գործոյ մը պատճառաւ. (Խոր.): Քանզի «նախ արժան է մեզ զգացուցանել թագաւորին զպէտս այսպիսի մեծ և կարեւոր խնդրոյ» (Փարպ. էջ 36):

Երբ եկաւ Վռամշապուհ, և ահա եպիսկոպոսաց պատկառելի խումբ մը, — զոր Սահակ փութացեր էր առ իւր գումարել թէ զայդք խնդրոյ խորհելու և թէ վասն արքայական պատգամաւորութեանը, — ներկայացաւ արքային: Ոչ միայն հաճութեամբ լսեց զայն խոհականն Վռամշապուհ, այլ և տեղեկութիւն մը տուաւ

(1) Խորենացին ուրիշ ձեւով կը պատմէ զայս կէտն. քանի որ ի Գողթան էր, «Եւ ի մօրի, կ'ըսէ, հնարել, գտանել նշանադիրս Հայոց լեզուին, եւ արկեալ զանձն ի ջանս՝ պէս պէս «փորձիւք տաժանէր» (Կոր. Գ. 10 է): Աներկրայելի է որ զայս զիւր փորձերն ցուցած լինի Սահակայ:

անակնոնելի, թէ ի Միջագետս եղած ժամանակ՝ Հաբէլ անուն քահանայ մը՝ սոյն խնդրոյն վրայօք իրեն զեկուցեր էր թէ Դանիէլ անուն Ասորի եպիսկոպոսի մը քով Հայկական նշանադրեր կը գտնուին. «Ես այն տեսն ականջ չգրի, ըսաւ, բայց դուք տեսէք այժմ» : (Կոր. Խոր, և Փարպ.) : Ժողովոյն միաբերան յորդորմամբը՝ անդէն վահրիճ անուն ոմն Խաղունի, վաւաճապոյ իսկ հաւտտարիմն, որ և «յոյժ փափաքով նմին (Տպ. նորիկն) գործոյ», (Խոր.) արքունի հրովարտակաւ յղեցաւ ի Միջագետս առ նոյն Հաբէլ քահանայոյն. և սորա երկօրին գնացին առ եպիսկոպոսն Դանիէլ, ի տմանէ զկարեւոր ուսումն և տեղեկութիւնն առնելով՝ փութով բերին ի Հայս զայդ ցանկալի Դանիէլեան նշանադրերը (Կոր. Խոր, և Փարպ.) :

Անմիջապէս հրամանաւ արքայի խումբ մը ընտրեալ և ուշիմ մանկանց, որք քահանայական վիճակի սահմանեալ էին, (ինչպէս կը հասկացուի ի Կորիւնոյ), յանձնուեցաւ Մեսրոպայ, որ ուսուցանէ այնոնց զայդ «յանկարծադիւտ» (Կոր.) այբուբենը, Մեսրոպա սիրով թողուց զիւր հնարածն, և ուսաւ զինքն այդ նոր այբուբենին, և շատ օր չանցաւ, կարող եղաւ զիւր աշակերտսն հանել ի հանդէս քննութեան առաջի արքայի և կաթողիկոսին : Մեծ եղեւ գոհութիւնքն, և իսկոյն թագաւորական հրաման ելաւ, որ այդ այբուբենն սովրեցուի ամեն ազգային գպրոցաց մէջ, և ընդհանուր ուսուցչապետութիւնն նոյն ինքն Մեսրոպայ առանդուեցաւ, հանդերձ վարդապետական աստիճանին պատուով (Կոր.) :

Պ Ա Տ Մ ՈՒԹ Ի Ի Ն

ՌՈՒՍԱՑ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՔԼՈՒԾ Պ.

Ռուսաց իրաւիգական ճամպորդութիւն Սահաւում.—Ցամաքային վաճառականութիւն Չինաստանի եւ Հնդկաստանի հետ.—Պէկին ուղարկուած կառավարութեան կարավանները.—Կիախտաի վաճառատեղին.—Ռուսիոյ վաճառականութիւնը Չինաստանի հետ ազատ է նոջակում.—Մուշտակեղէն են շինում գլուխ ապրանքներն այդ վաճառականութեան.—Հոնտոնի ծովախորշու (անգլիական) ընկերութեան մրցողութիւնը.—Պետրոսի դիտաւորութիւն Հնդկաստանի վաճառականական հին ճամպէն վերահաստատելու Կասպեան ծովով եւ Բուխարայի միջով, այդ նպատակով եղած ճամպորդութիւնք , յաջողում չեն , Օրենքութիւն հիմնարկութիւնը.—Ռուսիոյ առուտուրը Պարսկաստանի հետ . ՀԱՅԲ ԵՒ ԻՐԱՆՑ ԱՌԻՏԻՏԻՐԱԿԱՆ ՀԱՆՃԱՐԸ . պատերազմ Պարսկաստանի հետ . Պետրոս տէր է լինում Սեւ ծովու եւ Կասպեան ծովու տեղէն իջած երկիրների . Կուր գետի բերնում հաստատութիւնք անելու խորհուրդ , ընկերութիւն Պարսկաստանի հետ վաճառականութիւն անելին , Չարը մեռնում է , երբ իր խորհուրդները գործադրութեան ընթացքում են լինում.—Աննա ձարուհին ձեռք վեր է առնում այդ խորհուրդներէն եւ կասպիական նահանգները յետ է դարձրնում Պարսկաստանից.—Անկլիական ուղարկութիւնք Իլտրնի առաջնորդութեամբ.—Վաճառանցութեան ազատութիւն , այդ արտօնութիւն ետ է առնում ամբողջ ազատութիւն վաճառականութեան Պարսկաստանի հետ.—Ռուսիոյ առեւտրական յարաբերութիւնք Օսմանցոյց հետ , Ռուսիա դուրս է հանուած Սեւ ծովուց , իր ցամաքային առուտուրը Խրիմու հետ.—Մեր յարաբերութեանց աննշանութիւնն ու անապահովութիւն Կ. Պոլսում . իրերի այդ վիճակ փոխում է Կատարինէ Բ.ի ժամանակ , յաջող պատերազմ Օսմանցոյց հետ , Բիւլիք Բայնարճի մի հաշտութիւնը , նաւարկութեան ազատութիւն Սեւ ծովուն վրայ եւ երկրային ստացում.—Կերսօնի հիմնարկութիւն , նոր նոր դժուարութիւնք Ռուսիոյ պակսում են վաճառական նաւեր եւ վաճառականներ կաշարութեան այդ մասում . հաստատութիւն մի Ռուսական վաճառատան Կ. Պոլսում կառավարութեան դրամական օգնութեամբ , Դրան պատահած արգելքները .—Ռուսիա տիրում է Խրիմու , կարեւոր հետեւանք այդ երկրակալութեան , նոյն նաւահանգստներ րաց են լինում ամեն ազգաց տոջեւ,—վերաբացում դանուրեան ճամպուրն , ոչ իրագործուած յոյսեր.—Դարդանէլի նեղուցը փակում է օտարազգի զորոշակներին , րացի զոններին.—Ռուսական նաւահանգստների նաւարկութեան շարժումը Օտեսայի հիմնարկութեան:

Ռուսիա էլ ետ մնացող՝ երկիր գտնելու համար ճամպորդութիւն անելուց եւ Բէհրինկայ արշաւանքները հիւսիսային ծովերում, որոնք Ասիոյ Ամերիկոյց զրկուիլը հաստատեցին, Մեծն Պետրոսի անունը հռչակող գործերէն մին եղաւ։ Նա կառնատկայի հարաւային ծայրը Ռուս գաղթականներով շէնցուց, ինչպէս նաեւ՝ կանոնաւոր ու շիպ շիտակ մի նաւարկութիւն հաստատեց Օխոցքի հետ 1716 թուին։ Սիպերիոյ անծանօթ անապատները շահու ածուեցան եւ Ռուսիոյ տիրապետութիւն մինչեւ ի նոր աշխարհ տարածեց։

Ասիոյ, ցամաքային վաճառականութեան հետամուտ եղաւ դէպի Հնդկաստան եւ Չինաստան տանող ճամպէն բանեցնելու նորէն այն նշմարների վրայ, որ հներն էին թողել, մանաւանդ Արաբների տիրապետութեան։ Սիպերիոյ սահմանադրէն դէպի հարաւային արեւելք առաջ երթալով, Ռուսները յանկարծ Չինացւոց պատահեցան թաթարստանի չոր ու ցամաք տալիներում։ Չինացիք, որոնք ներքին բուռն շարժումներէ յետոյ, հնազանդել էին 1644 թուին Մանչուսի հարստութեան, չափաւորած էին իրանց՝ պարսպներով փակուելու աւանդական քաղաքականութիւն օտար ազգաց առջեւ։ Ուստի եւ իրանք իրանց պատրաստ ցոյց տուին 1689 թուին դաշնադիր լինելու նոր հարեւանների հետ, ոչ թէ միայն այն սահմանադրի դժի մասին, որնոր գծուեց մինչեւ կարբաղի գետը 150 գերմանական մղն հեռու մեծ սղորդապէն, հապա նաեւ արեւտրական յարաբերութեանց հաստատութեանց մասին էլ։ Արաբները, երկրում ման գալու հըրաման միայն երբեմնակի էին ձեռք բերել եւ այդ էլ միայն Սինկափու «Թաներին իրաւունք տրուեց ամեն տարի մի մեծ կարաւան ուղարկելու մինչեւ Պէկին» բայց քիչ յետոյ սահմանադրւների բռնարարութիւնք խօսք ու կոխ առաջ բերելով առուտուն էլ գաղթեց։

Մի հանդիսաւոր դեսպանութիւն, որ կատարինէ Չ. ուղարկեց Պէկին 1726 թուին, յարաբերութիւնքը վերահաստատուեց։ Կնքուած դաշնադիրք թէեւ մասնաւոր մարդկանց առուտունը սահմանադրուիս կիսթոա քաղքում լինելու սահման դրեց, ուր Չինացի եւ Ռուս վաճառականք պէտէին ժողովուիլ իրաց փոխանակութիւն գործելու համար, բայց

ընդունել նաեւ Ռուսական կառավարութեան կողմէն ամեն երկոց տարէնը շիւղ շիտակ մի կարաւան ուղարկելու իրաւունքը՝ դէպի Բէկին: Մասնաւոր մարդկանց առուտուրը շատ շուտով յաջողուեց, բայց մի եւ նոյն կերպով չեղաւ կայսերական կարաւանները: Չինացւոց կասկածոտ քաղաքականութենէ դժուարութեանց պատահելով՝ միայն կորուստ եղաւ արդիւնքը: Այդ կարաւաններից ամենեւին ազատօրէն գործելու չէին, եւս տեղացնում էին նրանց բարձր գներով անպիտան ապրանքներ տալելու: Հետեւաբար իրանց ճամպորդութիւն հետգնեալ սլակսեց եւ Չինաստանի առուտուրին գլխաւոր մասը մասնաւոր մարդկանց ձեռին անձկացաւ: Սակայն կառավարութիւնն այդ առուտուրէն քիչ միջ շահ ստանում էր իրան համար պահելով մուշտակեղէնի տարածումն ու խաւրճի (ոկելեմ) ներածումը: 1765 թուին Կատարինէ Բ. բողոքովին ազատ կացուց առուտուրը եւ ձեռք վեր առաւ մենավաճառութենէն ինչպէս նաեւ կարավան ուղարկելուց: Կամչատկու եւ Ամերիկու հիւսիսային արեւմտեան ափերի միջին արեւելեան ծովու նորագլուտ կղզիներում ջրասամուրի համար եղած որսու հետեւանքէն մուշտակեղէնի ուղարկութիւնը Չինաստանում խիստ մեծ զարգացում էր ստացած եւ, Անկլիացւոց ուղադրութիւնն էլ դրաւած, որու մասին Գուկի ճամպորդութիւնը 1777էն 1780 աւելի ճշդութեամբ ծանօթացուցել էին Երկնային կայսրութեան հետ եղած մուշտակեղէնի առուտարին կարեւորութիւնը եւ որա մէջ առած եկած շահերը: Հնդկաչինաստանի նաւահանգստները՝ Ամերիկաց շատ նաւերով բարձած մուշտակեղէնք ստացած, ոմանք Անգլիաց ուղարկուած, ոմանք էլ շիւղ շիտակ Օրէկոնի երկրէն, որուն տէրն էր Հնասոնեան ծոցի ընկերութիւնը: Անկլիացւոց քամակէն ժամանակաւ ցաւող՝ Ամերիկացիք հասան, դրանցմէ յետոյ էլ Սպանիացիք, որոնք Կալիֆօրնիայէն եւ Փիլիպպեան կղզիներու ծովէն ջրասամուր ուղարկեցին: Գանաոն գերազանցեց յանկարծ Կիախտայից եւ Ռուսիա տեսաւ որ, իր առուտուրը Չինաստանի հետ, որ մինչեւ այն ժամանակ անծանօթ էր վտանգ էր կրած, ինչպէս նաեւ ցամաքային վաճառականութեան եւ ծովային վաճառականութեան միջից եղած մրցումէն, սովորաբար շա-

հաւոր դուրս եկողն է լինում վերջինը: Բայց մանրամասնութիւնքն այդ նիւթի մասին մեր ժամանակաց պատմութեան է վերաբերում: Ռուսիոյ համար սակայն, այս առաջիկայ շըրջանում, Չինաստանի հետ յարաբերութիւնք բոլորովին մասմանաւոր կարեւորութիւն ունէր, նա էր՝ մինակ այն եւրոպական տէրութիւնը, որ կարող էր ապրանքների փոխանակութիւն անել այդ երկրում, միւսները պարտաւոր էին փող տանել այն տեղ: Ռուսական մուշտակեղէնը միշտ փնտըռուած մի առարկայ էր Չինաստանում, որու փոխարէն տալիս էր նա իր երկրէն անհատնում զանազան բերքեր, մանաւանդ չայ ու խաւրճիլ, այնպիսի ապրանքներ, որոնց արժողութիւն աւելանում է ցամաքային տեղափոխութեամբ եւ որոնց տեսակը աւելում չէ, ինչպէս ծովային տեղափոխութեան մէջ:

Այդ եւրոպական հանճարով եղած կարգադրութեանց մէջ, Ռուսիոյ ունենալու պաշտօնն Ասիոյ կողմերում, աւելի առուտուրով քան թէ պատերազմով Մեծն Պետրոսի խորատէս աչքէն չէր փախել: Կասպեան ծովը՝ տարերուց հետէ երեսէ թողուած, իր աչքի տակովն ընկաւ: Մենք տեսնեք վերեւն ինչպէս Անկլիացիք սխալտակ ծովու գտնուելուց յետոյ, խորհուրդն էին յղացած Վոլկա գետով Կասպեան ծովում մտել եւ այդպէսով մրցել Պարսկաստանի առուտուրից համար Պօրտուկալցուց հետ, որոնք ծովային ճամպու պաղտներ անելու էին բռնադատուած, Անկլիացիք այդ բանում յաջողուելու համար աւելի բախտ ունենալ էին կարծում, պատճառ որ Պարսկաստանի հիւսիսային գաւառները շատ աւելի տարբեր էին քան թէ հարաւայինները: Բայց անկլիական առուտուրը դեռ այնքան հսկայ չէր մի այդպիսի ձեռնարկութեան դժուարութեանց յաղթելու: Ֆրանսիա էլ մտքովներանց կացուցած մի քիչ ժամանակ մի եւ նոյն ճամպով Պարսկաստանէն մետաքս քաշելու: Այդ անցկացող բաներէն, Ջարը հետեւացուց թէ՛ բուն իր ժողովրդին էր պատկանում գլխաւորապէս ուղղակի յարաբերութիւնք հաստատելու գործը Պարսկաստանի հետ, եւ Պարսկաստանով՝ Հնդկաստանի:

Ջարը կամենում էր Հնդկաստանի առուտուրն իր՝ Բուխար-

րայի եւ Քիւլարի հին ճամբու վրայ վերածել եւ ապա դէպի Ռուսիա ուղղել կասպեան ծովով: Քանի քանի անգամ այդ բանի համար յատուկ մարդիկ ուղարկուեցան այդ նպատակով, ոմանք հետամուտ եղան նորէն գտնելու Ամու Տարիա անուն (Օգսուս գետ) գետի հին ճամբէն՝ կասպեան ծովափերով երթալով դէպի Արեւելք եւ այդ գետով դէպի առաջ մղուելու, ոմանք էլ՝ հասնելու հարաւային Սիպէրիաով դէպի Բուխարա իրտիչ գետով բարձրանալով: Այդ մարդիկ այն ոսկիաբեր աւազներէն էին հրապուրուած երթալ այդ տեղեր, որ Ալդայ եւ Մուցտաի լեռներէն ելնող գետերը բերել դիզել էին այն տեղերում ասում էին: Սակայն այդ մարդկանց ուղարկութիւն մը իրաւ է որ անյաջող ելաւ, միայն իրանց առեւտրական նպատակի մասին, վասն զի ուրիշ կողմէն շատ օգտակար, շատ կարեւոր եղան ձարի տիրապետութեանը: Այդ ուղարկութեանց գտնուած գանձերը իրականացուցին Ոսկիազօծ պատկումների յունական առասպելը եւ պարսպ տեղը յոյս տրուած ոսկիաբեր աւազների տեղ, մի ընդարձակ փոխարինութիւն մատուցին:

Այդ Զանքերնուս փորձերը պարսպը հանողն եղաւ զըլխաւորապէս իւրընդունքի եւ Բաշխերների թալանիչ եւ աննուաճելի բնութիւնը, որոնք միջին երկիրներումն են բնակում: Աննա ձարուհու ժամանակ աւելի լաւ յաջողուեց այն խորհրդով որ՝ վաճառականութիւնը, ուստական սահմանադրութներում մշտականութիւն պահետատեղերում հաստատուի: Իւրընդունքի փոքրիկ վաչկեւուն ամբոխի նուաճումը այդ բանին օգնեց, 1734 թուին հրաման եղաւ Օրէնբուրի քաղաքը շինելու: Շատ շուտով շատ բանուկ փոխանակութիւնք այդ քաղքում հաստատուեցան եւ իւրընդունքի անապատի սահմանակից քաղաքներն էլ դրդեցին: Սկզբում Տաշխէնտի եւ Կաշկարի կարաւանները միայն Ասիացի վաճառականներն էին տանում ու բերում: Այս շրջանի վերջերում Ռուս վաճառականներն էլ մասնակցեցան այդ բանին եւ յաջողուեցան մինչեւ Քաշխ առաջանալու, որ տեղ պատահում էին Հնդկաստանի կարաւանները:

Մեծն Պետրոս կարող չլինելով հաստատել Հնդկաստանի հետ առուտուր Բուխարաով, կրկնեց իր Զանքերը Պարսկաս-

տանի առուտորին տիրանալու։ Այդ առուտուրն այն ժամանակ զրեթէ միայն Հայոց վաճառականների ձեռունն էր, որոնք վաճառատներ ունէին Աթաթրխանում։ Այդ ճարտարամիտ եւ յաջողակ հայերը Պարսիկ ապրանք էին տանում, գլխաւորապէս մետաքսը, ոչ թէ միայն Ռուսիաում, հազար խրխանէլովմիտի Հոլլանտա, որտեղ փոխադարձ առնում չուխա եւ ուրիշ հեշտ վաճառելու ապրանք Պարսկաստանում. Չարը՝ սկզբում խիստ չառ հաւան էր կացել Հայոց մասին, որոնք անհատնում փող էին բերում Ռուսիաում եւ ամենամեծ գումարներէն վճարում իբր մաքս, դրանց՝ 1711 թուին մետաքսեղէն առուտորին մենավաճառութիւնն էլ չնորհեց։ Սակայն շատ շուտով իր խորհուրդը փոխեց, ցանկաց նա իր Ռուսների համար ապահովացնել այդ առուտուրը, որոնք Աթաթրխանէն մի քիչ յարաբերութիւնն էին բացատրել Դէհրանի եւ Իսպահանի հետ։ Նա՝ սկսեց նախ չափել չափչփել Կասպեան ծովը, յետոյ հիւպատներ ուղարկեց Պարսկաստանի գըլխաւոր քաղքներում, այն տեղ հետամուտելու եւ հսկելու առեւտրական գործերը. հիմնուելով Արաքնեւրի ժամանակէն մնացած աւանդութեանց վրայ, մաքունն էր դրած, յայտնի բան է, Կուր գետի բերանը, Արեւելեան վաճառականութեան համար մի վաճառատեղի կանգնել։ Աթաթրխանը՝ 1554 թուէն Ռուսիոյ էր սլառկանում, բայց Կասպեան ծովու եւ Սեւ ծովու միջին եղած երկիրը, վաճառականին էլ զինւորին էլ ճամպէն՝ հնազանդում էր Պարսկաստանին։ Երբ՝ Սօֆիեան ջլաթոյլ հարստութեան ժամանակ այդ երկիրն ողջ անխխանութեան մէջ ընկաւ եւ Աֆկանք յարձակեցան վրան։ Պետրոս ժամանակը յարմար գտաւ կռուին խառնուելու։ Լէզլիների հասուցած չարիքը Ռուս հպատակներին այդ բանին առիթ տուեց։ 1722 թուի դարու ընթացքում Կելանի, Տաղիստանի, Շիրուանի եւ Աստերապատի՝ Կասպեան դաւառներին տիրեց եւ յետագայ տարին Շահէն դրանց վրայէն իրաց յատուկ իրաւանց դադարում ձեռք բերեց։ Այդ ժամանակ սկսեց զբաղիլ մեծ գործունէութեամբ Կուր գետի բերանը՝ մի քաղաք հիմնելու, որ վաճառանոց լինի փոխանակութեանց Կասպեան ծովու եւ Եւգսինեան Պոնտոսի միջին, Տիֆլիզի հետ հաղորդակցութեամբ։ Պետրոս յոյս ու-

նէր մի եւ նոյն ժամանակ քաշելու այդ նոր քաղքում Պարսկաստանի առուտուրը, տպրանք, որմէ միայն կիւան գաւաւառը, բացի տեսակ տեսակ բնական հարստութենէ ուղարկում էր այն միջոցումս պարէնը 5 հազար հակ 3 միլիոն 200 հազարէն աւելի արժողութեամբ Օսմանցու երկիրը եւ այդ քաղաքը պօրտ անել կեդրոնական Ասիոյ կարաւաններին: Նա հետեւեց մի ընկերութիւն Պարսկաստանի հետ լինելու առուտորին համար, Ռուսներն ու Հայերը միանգամայն այդ ընկերութեան մէջ ընդունուեցան, Հայերին, նրա համար որ՝ Ռուսներէն վարժապետ լինին, որոնց արգիլեց նաեւ ուղղակի ապրանք ուղարկելը, ինչպէս սրանում էին Հայերը մինչեւ այն ժամանակ Պարսիկ վաճառքներ եւրոպու միւս երկիրներ ուղարկելով: Սակայն եւ այդպէս կասպեան գաւառները առաջ էին բերում զանազան ապրանքներ շատ չահաւոր առուծախսով, ցորեն, բրինձ, գինի, հարաւու մըրգեր, բուրդ, բամպակ, ձիան, աղ, նաւթ եւ այլն:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆՑ

Լ Ե Ձ Ո Ւ Ա Ք Ն Ն Ա Կ Ա Ն

[Ընթերցողի կը յիշեն այն լեզուաբանական պայման, որ ի Հանդիսիս սկսաւ Գերաշնորհ Հ. Սերովբէ Տէվրիբեանի եւ Մեծապատիւ Յովհաննէս Էֆէնտի Պալըզեանի միջեւ: Նիւթոյ առասուրբեան պատճառաւ՝ ցայսօր յետագամ էինք հրատարակել *Ձեզէֆի* խմբագրապետին պատասխանն առ բազմամոտ հեղինակն *Հնդեւրոպական նախադեղութիւն*. Ահաւասիկ կը հրատարակենք այդ յօդուածն այսօր, մանաւանդ զի հովն ալ այսօր սկսած է լեզուաբանութեան կողմ փշել:]

Արդէն ծանօթ է ընթերցողաց Արժ. Հ. Ս. Տէրվիշեանի մի բառաքննական յօդուածը, յորում յիշեալ հայրը Թուրք. ար (ձի) բառն՝ իւր անունը նոյն լեզուի *ق* արմագ եւ *قلا* արքանագ աներեւոյթներէն է առած կը գրեր:

Մեզ այնպէս կը թուէր թէ, նոյն բառից ար արմատէն մին՝ արմագ աներեւոյթին հր. եզ. երկրորդ դէմքն է եւ կը

նշանակէ ար (նետէ) բայց միւսը՝ ար (ձի) դոյաւորն է , որ ըստ ընդհանուր կանոնի լեզուին նախ յետը մեքքուռնիով յէ՛րարա հրամայականն՝ եւ ապա ٥ ւնագ մասնկամբ արշաւնագ աներեւոյթն է ձեւացեալ . ուստի նոյն արմատներն տարբեր աղբիւրներէ կը բզլի , մին՝ արմատական բայէ մը , եւ միւսն՝ մի դոյական բառէ . եւ մանաւանդ ոչ թէ ար (ձի) բառն արշաւնագ աներեւոյթէն անուանեալ կարի լինել , այլ արշաւնագ աներեւոյթն ար (ձի) բառէն է ածանցեալ (1) :

Մեր սոյն դիտողութիւնքն՝ հանդիսիւ ապրիլ տմաթուոյն մէջ ուղղելով Նորին արժանապատուութեան պատասխան խնդրեցինք , որպէս զի կարող ըլլանք նոյն մասին մեր մտաց չիտթութիւնն փարատելու :

Ուշադրութեամբ կարդացինք յիշեալ Արժ . Հօր Մայիս տմաթուով հրատարակեալ պատասխանն՝ յորում ոչ միայն նոյն բառերու վերաբերեալ մեր դիտողութեան կը պատասխանէր , այլ եւ թուրք բառերու արմատն եւս դտնելու եղանակը հաճած էր համառօտիւ բացատրել .

Թէ այս մասին յանձն առած աշխատութեան , եւ թէ սոյն առթիւ թուրքերէն դեղեցիկ եւ սքանչելի լեզուն ամբողջ էութեամբն ընթերցողաց առջեւ դնել խօստացած լինելուն համար կանխաւ մեր շնորհակալութիւնը կը մատուցանեմք :

Իսկ գալով մեր տարակուսանաց փարատման , դժբաղդատ բար ստիպուած եմք ըսել թէ , յիշեալ բացատրութիւնք՝ ոչ միայն զմեզ մեր նախկին համոզմունէն խախտելու չափ զօրաւոր չեղեւցան , այլ եւ ինչ ինչ բառերու վերաբերութեամբ նորանոր երկուանօք եւս պաշարեցին մեր միտքը :

Եւ մանաւանդ Նորին արժանապատուութեան վերոյդրեալ պատասխանոյն մէջ նախ կը գրէ . « Երբէք չէր անցած մեր մտքէն ըսել թէ ար (ձի) արշաւնագ բառէն անուանուած ըլլայ » եւ « Ինչ որ առնչութիւն կայ կիօզ , կիօզի , կիօզիւնի եւայլն բառերու մէջ , նոյնն՝ սով կրնայ ար եւ արշաւնագ բա-

(1) Մեր այս մասին ըրած դիտողութիւնը լեզուին քերականական հաստատուն կանոնաց կը վերաբերի , մինչ նախատիպ բայերու հրամայականաց եւ պարզ զոյականաց վերացեալ իմաստից նկատմամբ , ի մէջ բերուած բառաքննական դիտողութիւնք՝ լոկ ենդադրութիւններ են . եւ զանոնք հակառակ քերականական զուտ կանոնաց մեկնելն մեղադրութենէ ազատ չի կրնար ըլլալ :

ուերուն մէջ ալ գտնել, որով ըսել կարենամք թէ այս բայն ալ նոյն դոյականէն ամանցուած է: » Եւ ապա՝ թէ ար (ձի) բառին՝ եւ թէ արնագ եւ արշարնագ բառերուն մի եւ նոյն ար արմատէն յառաջ եկած ըլլալը աստացաւցանել կը ճգնի. եթէ (ձի) նշանակող ար բառն՝ եւ արմագ արլամագ աներեւոյթից ար արմատն մի եւ նոյն են, աթլամագ աներեւոյթն նոյն ար արմատի մի ամանցեալն չի՞ լինիր, եւ կամ ար (ձի) բառն՝ արնագ եւ արշարնագ բայերէն ծներ է ըսել ուղղուած չըլլար. ինչպէս որ մեր դիտողութիւնն ալ նոյն կէտի վրայ է:

Այլ մենք ի բաց թողուլ կուզենք այդպիսի հաստատանք որոնք որ մեզի հակասութիւններ կ'երեւին, ըստ որում մեր միտքը վիճաբանիլ չէ, այլ կուզենք ինչ ինչ բառերու վրայ մեր նորանոր տարակուսանքն եւս յայտնել նորին արժանապատուութեան եւ գոհացուցիչ պատասխաններ խնդրել, եւ թէ կամի (1):

Եւ ահաւասիկ նոյն բառերն՝ եւ ի ներքոյ մեր կտրծիքն եւ դիտողութիւնք:

1. « Արմատ ըսելով կը հասկնամք մեր այն հաստատուն նշանակութեան խառնիւրտ եղող տարրերն՝ իբրեւ մակդիր վրայ եկած ուրիշ այլ եւ այլ տարրերէն զատել մերկացնել, օրինակի աղագաւ գորգմագ եւ գոգմագ բայերուն գորգ եւ գոգ արմատներէն ու մակդիրով գորգու եւ գոգու գոյական բառերն ամանցուած են: »

Սոյն բացատրութենէն յայտնի կերեւի թէ, խնդիրն՝ ամանցեալ բայերը մերկացնելով արմատներն գտնելու վրայ է. ուստի գորգմագ աներեւոյթին գորգ հրամայականն գեռ. մերկացեալ չէ, այլ նորա բուն արմատն ըստ մեր կարծեաց պիտի լինի قورق գորգ բառին վերջին ق ق գիրն եւս յապաւելով մնացեալ قورق գոր բառն՝ որ ձայնանիշով قورق գորում հրամայականն կը չլինուի, յորմէ ելած قورقو գորում աներեւոյթն՝ ու ձայնանիշը կորսնցունելով قورق գորգմագ է ելեր, եւ գորգու բայանունն ալ անկէ է ծագեր. որպիսիք են թաւ հնչում ունեցող եւ ձայնանիշներն պահող قارق quarmag, قرق quarpmag, قارغ quarg, قولى soylmag,

(1) Խնդիրն Թուրքերէնի վերաբերեալ լինելուն աղագաւ. ըստ խնդրանաց ոմանց այսուհետեւ ի հարկին Թուրքերէն բացատրութեամբ ֆէլէք հանդիսի մէջ պիտի պատասխանեմք:

բունակալտն տաք վիճաբանութիւններն մինչ մեզ հասած են առանց լուծուելու:

Ներկայիս դիտնոց մեծագոյն մասն չուրանալով հանդերձ մարդուն ամեն կարգի կենդանիներէ կատարելագործեալ եւ իմաստուն ըլլալն, չի ընդունիր որ այս կարգի մի բաժանում, մի որոշ պատ կայ՝ որ ի հիմանց իրարմէ կը զատէ, սյլ ամեն կենդանիներ ունին, քիչ կամ շատ, բանական ոգի. մարդն այս յատկութեամբ ամենէ աւելի օժտեալ է բնութենէն բոյց առանձին չէ, բանականութիւնն կենդանորանական շարքով կը նուազի. գաղտնի կենդանաբոյսներու եւ սակաւաբջիջիներէն ետ, բոլորովին անհետացած է. որք բառին բուն նշանակութեամբն լարուած մեքենայներ են:

Ըստ մի քանի կենդանաբանից, իմաստութեան կամ բանականութեան չափն՝ ուղեղի քանակութեան համեմատական է. որչափ որ կենդանի մը իւր մարմնոյն ծանրութեան 100ին աւելի ուղեղ ունենայ աւելի իմաստուն է. այս դրութիւն մի քանիներէ չէ ընդունուած. բայց ընդհանուր առմամբ փորձերն սորա ճշդութիւն կ'ապացուցանեն: Մարդն իւր ծանրութեանը համեմատ աւելի մեծ ուղիղ ունի:

Ըստ Գառնսայի կենդանաբաններէն աշխարհահռչակ էմիլ Պլանշառի, կենդանիի մը բանականութիւնն կամ իմաստութիւնն՝ բնութեան իրեն տրուած կարծիքներու կատարելագործութեան համեմատական է: Մարդն՝ որոյ բնութիւնն թուաւոր եւ կատարելագործեալ գործիքներ տուած է, ամենէն աւելի իմաստուն է. ենթադրէ թէ մարդն՝ իւր ամեն հանգամանքներովն չորս ոտքի վրայ քալէր, որպէս կապիկն, պիտի կրնար այսչափ ճարտար ըլլալ. եւ եթէ միանգամայն իւր կոկորդն կոպիկինին նման կազմուած ըլլար եւ չի կարողանար իւր գողտփորներն յայտնել, միթէ պիտի կրնար կապիկէ մ'աւելի ճարտար ըլլալ: Եթէ մեր մատերն այսպիսի սքանչելի կերպով յօդուած չըլլային, պիտի կրնայինք որ եւ է ձեռտրուեալ մը գործի մը եւ սյլն շինել: Ենթադրէ թէ մարդ մը իւր բանական հանգամանքն ձիու վերածուի այսինքն ձիու ձեւ առնու, բայց պահէ իւր մարդկային բանականութիւնը, այն առեն պիտի կրնար այժմեան նման տուներ շինել, ընկերութիւններ կազմել, մեքենաներ յօրինել եւ

վերջապէս ընել ամեն ինչ, որ մենք կ'ընեմք. ո՛չ քաւ լիցի ձիւս բրածէն աւելի չպիտի ընէր եւ եթէ այսպէս է, ուրեմն ի՞նչ գիտեմք թէ կենդանիներն բանականութիւն չունին, չեն կարող յիշել, խորհիլ, տրամադրել եւ միթէ կրնամք վրստահ ըլլալ որ նոքա իրենց յատուկ ձայնաւոր կամ անձայն արտայայտութեան միջոցներ չունին, զորս մենք չենք կարող հասկնալ, վստահ լակ չեմք թէ նոքա չունին մեզմէ աւելի զգայարանքներ եւ յատկութիւններ զորս չունենալով չեմք կրնար նոյն լակ երեւակայել. կան կենդանիներ որոց համար կը կառկածուի եւ խկ:

Նպատակ չունիմ մեքենական շարժումներն եւ բնագոյումներն ուրանալ. ամեն կենդանիներ որպէս նաեւ մարդն ունին թէ մեքենական շարժումներ եւ թէ բնագոյումն զորս հարկ կը համարիմ օրինակներով պարզել:

ՄԵՔԵՆԱԿԱՆ ՇԱՐՇՈՒՄՆԵՐ. — Սրտի կծկումն (քօնթռաքսիօն) եւ արեան շրջադաշութիւն միշտ տեղի կ'ունենան մեքենաբար առանց մեր կամ ալ կենդանեաց կամաց:

Շնչառութիւնն կիսով մը մեքենական է զի ժամանակ մը կրնամք զայն դադարեցնել բայց ապա կ'ստիպուինք կրկին անգամ շարունակել:

ԲՆԱՂՁԴՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ. — Բնաղդական կարողութիւնն ընդհանրապէս ամեն կարգի կենդանեաց համար է:

— Նորածին տղայներ եւ կենդանիներ անմիջապէս իրենց մօր ստինքներն կ'որոնեն եւ կ'սկսին զայն ծծել առանց երբէք տեսած կամ ըրած ըլլալու:

— Մայրերու իրենց զաւակաց սիրելն տեսակ մը բնագոյում կրնայ համարուիլ:

— Գեղեցիկներն սիրելն ալ մարդոց եւ կենդանեաց համար ընդհանուր բնագոյում մ'է. գիտուած է թէ գատարանաց մէջ գեղեցիկ մարդերն եւ մանաւանդ կիներն եւ օրորդներն, գրեթէ միշտ գտն կը շահին, զի գատարներն յակամայ հակում մը կ'ունենան գեղեցկաց:

— Երկու մեզ անծանօթ ըմբիշներ երբ մենամարտին մեր ներկայութեան միշտ մեր մէջ բաղձանք մը կայ, որ այն ինչն շահի, առանց ի՛նչուս գիտնալու, աւտօի կրկին բնագոյում մը:

— Բնական պիտոյքի հարկ, անօթութիւն եւ ծարաւ զգալըն մարդոց որպէս նաեւ ամեն կենդանեաց համար տեսակ մը բնազդումներ են :

— Մեռելաթաղ անուանեալ միջատն իւր ձուերն խլուրդի եւ կամ մի ուրիշ փոքրիկ կենդանիի մը դիակին վրայ կ'ածէ եւ կը հեռանայ . բնազդումն է որ զայն կը դրդէ հոն ածել, զի նորածիններն կենդանային մարմնով միայն կը սնանին :

Կենդանեաց ամեն արարքներ բնազդում անուանուած են որոցմէ շատեր ընդհակառակն իրենց բանականութեան վրայ յիշելու եւ դատելու կարողութեան ապացոյցներ են զորս պիտի քննեմ աստ :

ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Ինչպէս ըսինք՝ բանականութեան այսինքն խորհելոյ ոգին մարդէն սկսեալ կը շարունակուի նրա ազգելով եւ գրեթէ միջատներէն անդին չանցնիր . քննեմք ուրեմն միջատներէն սկսեալ մինչեւ կաթնոտներն . բազմաթիւ օրինակներ մեզ պիտի համոզեն նոցա բանականութեան :

Միջատ. — Մրջնառիւծն աւաղին մէջ չազարածէ խորութիւն մը կը փորէ իւր գլխով, զոր պատրաստելէ վերջ եղբրքին վրայ աւաղին տակն պահուելով միջատի մը դալըստեան կ'սպասէ, երբ գայ զայն խորն զլորելով վրան աւաղ կը լեցնէ գլխովն եւ ծծելով կը սնանի : Եթէ գլուխն փորելու գործիք մը չըլլար, կենդանին ուրիշ միջոցի մը պիտի գտնէր :

Մկնասարդն հողին մէջ գլանածէ խորութիւն մը կը փորէ, ներքին կողմն շաղխով մը հաստատուն կերպով կը ծեփէ, ապա իւր բնակարանին կախարիչ մը կը շինէ ամենայն խնամօք, սորա համար խաւ մը իւր արտադրած ոտայնն խաւ մը հող եւ այսպէս շատ մը խաւեր իրարու վրայ դնելէ վերջ հաստատուն գմբեթական կախարիչ մը կը շինէ, որ նաեւ շամիրոց միջոցաւ բնակարանին հետ կցուած է եւ այսպէս տուփ մը կը կազմէ, շամիրոյն դիմացն ծակեր կը շինէ, ուր իւր ճիրաններն զետեղելով՝ կախարիչն կը բռնէ եթէ թըշնամին դայ եւ իւր բնակարանն բանալ ուզէ : Կրնամք բոել թէ մեքենաբար կը գործէ մինչդեռ իւր թշնամեաց դիմադրելու ձեւեր իսկ կուտայ իւր բնակարանին :

Մրջիւններու կենաց պատմութիւնն ծայրէ ի ծայր նոցա

բանականութեան ասպացոյց մ'է, հողի եւ կամ ծառերու մէջ
թուաւոր բջիջներով բազմալարի սքանչելի բնակարաններ կը
չինեն. եթէ բնակարանի մի մասն փլի իրարու լուր տալով
կը խմբուին, փլած յարկերու տակ մնացած ընկերներն ուրիշ
տեղ մը կը տեղափոխեն, ոմանք զայնս խնամելով կը կ'զբա-
ղին, այլք փլած մասն վերանորոգելու: Գործաւորութեան
մէկ մասն ամենայն խնամով կը սնուցանեն իրենց թրթուր-
ներն, պայծառ եւ տաք օրերն զայնս արեւն կը հանեն եւ
քովն կենալով կը պաշտպանեն, երեկոյեան կրկին իրենց տե-
ղն կը տանին: Լուծներու (բիւսքոսն) արտադրած հիւթն
կը ծծեն, երբեմն զայն գերի տանելով կը սնուցանեն եւ ա-
նոր անդադրած հիւթով կը սնանին: Եւ վերջապէս զայն ի-
րըր մի կաթնոտ կով կը գործածեն: Երբեմն միջիւններու
խուփ մը ուրիշ խուփի մը վրայ յարձակելով արիւնոտչո
կռիւներ կ'ընեն, յաղթողն յաղթելոյն գերի լուծներն եւ
հարսնեակներն իրենց բնակարանն կը տանին առաջիկներուն
արտադրած հիւթն կը ծնին. իսկ երկրորդներն իբր սպա-
սաւոր կը գործածեն որք իրենց սնունդ կը բերեն: Ելել մը
կենդանաբաններ այս ճարտար միջատներու մի յատուկ խո-
սակցութիւն ունենալն կը պնդեն, եւ կը պատմեն թէ՛ երբ
թշնամի մը իրենց բնակարանի փշա հասցնէ մասնաւոր լըր
տեսներ աստ անգ երթալով միջիւններու կը հաղորդեն եւ
այսպէս ամեն ոք այդ տեղն կը հաւաքուի: Պատերազմի
պատրաստուելու համար մի եւ նոյն բանն կը սխառահի, մաս-
նաւորներ, ընդհանրապէս խոշոր գլուխ ունեցողներն, պատե-
րազմի մէջ հրամանատարի սրաչափն կը կատարեն յաստ անդ
հրահանգներ կուտան: Սոցա պատմութիւնն տեսնալէ եւ
քննելէ վերջ կարծեմ անկարելի է այլ եւս զայնս մեքենայ-
ներ համարել:

Մեղաւնեւ պատմութիւնն առաջիկներէն հտաքրքրական
է իմաստութիւններն անոնցմէ զարգացեալ է: Մարդ չէ՛ կա-
րող այս կենդանեաց աշխատութիւնն քննել առանց սքան-
չանալու. խուփ մը միայն վեցանկիւն բջիջներու շինութեան
կ'զբաղի. այլք զայնս մեղրով կը լեցնեն իբր ձմեռնային պա-
շար, ուրիշներն բջիջներն ականամոմով կը հասաւորեցունեն.
մայրն այս բջիջներու մէջ կ'ածէ, եթէ սխալելով այր մեղ-

ուել ձու մը գործաւորուհիի մը բջիջին մէջ դնէ կամ փոխա-
դարձաբար, գործաւորուհիներն զայնս հանելով իրենց յա-
տուկ բջիջներու մէջ կը դնեն. գործաւորուհեաց մէկ մասն
թրթուրնին կը սնուցանեն, մայրերու եւ ուրիշներու իրենց
յատուկ սնունդներ կուտան: Մի քանիներ բնակարանն մաք-
րելու կը ծառայեն, ուրիշներ բնակարանն հովաւհրելու եւ օդն
փոխելու կ'աշխատին մանաւանդ ամառուան տաք օրերն: Եր-
կու մեղուներ փեթակին մուտքին երկու կողմն պահպանու-
թիւն կ'ընեն երբ օտար մեղու մը կամ թռչնամի մը զայ մատ-
նաւոր ձայն մը հանելով, իրենց ընկերներու լուր կուտան որ-
պէս զի գան զայնս վանել: Երբ ձմեռուան մօտենալուն մե-
ղուներն բաւական մեղր չունենան, իրենց դրացի մեղունե-
րու վրայ յարձակելով՝ կը պատերազմին, եթէ յաղթեն նո-
ցա մեղրն իրենց բնակարանն կը տանին:

Ինչո՞ւ միշտ վեցանկիւն բջիջներ կը շինեն. Պլանչաու ա-
պացուցանեց թէ, իրենց ոտից երկրաչափական ձեւէն կախ-
եալ է. մի եւ նոյն գիւտունն դիտած է թէ մատաղ մեղու-
ներն, համբալ են բջիջներու շինութեան, եւ չատ անգամ
փորձառու մեղուներ կուգան նոցա շինածներն սրբադիւրելու.
ըստ բնագիտման սահմանի բջիջներ պիտի լինէին առանց ու-
սանելու:

Այս պատմութիւնն կարգալէ վերջ պէտք է այլ եւո տա-
րակուսիլ նոցա խորհելու կարողութիւն ունենալուն հա-
մար: Եթէ այս կենդանիներ կողով, վրձին եւ յօգեալ ու-
քեր չունենային պիտի կրնային այս սքանչելիքներն գործել:

Մի վերջին փաստ պիտի տամ որ երբէք տարակոյս չի թո-
ղուր նոցա բանականութեան. չաքարի գործարանապետ մը
դիտեր է թէ՛ ժամանակէ մ'ի վեր մեղուներ կ'այցելեն իւր
գործարանի չաքարի կոյտերուն վրայ, կը պատմէ կենդանե-
աց, որք չեն ուզեր հաւատալ ըսելով թէ մեղուներն բը-
նազդմամբ ծաղկանց նեկտարն միայն կ'ուտեն, եւ անկարող
են կարծի մարմիններ ճաշակել. գործարանապետն չարու-
նակելով իւր դիտողութիւնն միշտ կը սնվէր հետեւաբար
կենդանութաններն անձամբ սկսան այս երեւոյթն խմատա-
սիրել եւ տեսն թէ՛ մեղուներն մօտակայ մի գետէ ջուր ծը-
ծելով՝ կը բերեն թափել չաքարի վրայ, զոր կը շաղկեն եւ

հալեցնելով կ'սխիւն ծծեւ, եւ այս օշարակով մեղր կը պատ-
րաստեն: Հոս կը վայելի մեղուներու դատողութիւնն սրը
նոյն իսկ կարծր մարմիններն ճաշակելու միջոցներ կը խորհին:

Ն. ՏԱՂԱՒԱՐՆԱՆ

ԱՌՏԱՅԻՆ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆՑ ՎԵՐԱՅ

Ձ. ԿԱՆԽԱՐԳԵԼ ՄԻՋՈՅԲ. — Յօդուածոյս նախընթաց հինգ
մասերը գործնական կարեւորութենէ զուրկ պիտի լինէին
եթէ սոյն վերջին մասը չլինէր: Արդարեւ ինչպէս բժշկական
գիտութեան բոլոր մասանց համար, նոյնպէս եւ սոյն խընդ-
րոյն մասին եւս, դարմանի կամ օգտակարութեան խնդիրն
է որ կէտ նպատակի պարտի լինել, եւ միւս մասերն անոր
համար մասնաւանդ կարեւորութիւն ունին, զի կ'առաջնոր-
դեն զմեզ լաւ դարման մ'ի գործ դնելու:

Մեր նպատակէն դուրս է խօսիլ փոխադրական հիւանդու-
թեանց դարմանին վերայ մասնաւորապէս, այլ պարտմք
խօսիլ միայն այն զանազան միջոցաց վերայ զորս անհատը
եւ իշխանութիւնը պարտին ի գործ դնել փոխադրական ախ-
տերէ զերծ մնալու եւ կամ գոնէ նոցա ըստ կարելոյն նուազ
ենթակայ լինելու համար:

Կանխարգել միջոցք (moyens prophylactiques) երկու տեսակ
են, անոնք զորս իւրաքանչիւր անհատ ստատի ի գործ դնել,
եւ անոնք զորս իշխանութիւնը պարտական են գործադրել:

ԱՆԿՆԱՏԱԽԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼ ՎԵՐԱՅ. — Յայտնի է թէ տարա-
փոխիկ հիւանդութենէ մը զերծ մնալու ամենէն ապահով
միջոցն սխիւն լինէր ամենէն կոսկած ելի հստակման զգուշա-
նալ, եթէ սա բոլորին իսկուկան նշանակութեամբ կարելի լի-
նէր: Արդ, փոքրիկ խորհրդածութիւն մը կը բաւէ զմեզ հա-
մոզելու թէ ամենէն զգոյշ, ամենէն ուսեալ եւ ամենէն դիւ-
րակեաց անձն իսկ չէ կարող ապահով լինել տարափոխիկ հի-
ւանդութենէ մը զերծ մնալու, վասն զի յօդուածնուս նախորդ
մասանց մէջ տեսանք թէ սոյն գործողութիւնն երբեմն որչափ
տարօրինակ եղանակներով կրնայ կատարուիլ: Մասնաւանդ

այն հիւանդութեանց վրայ, որոց սերմերը ցնդելի (volatil) են, այսինքն միջնորտին մէջ կրնան առկախ մնալ եւ ասլիլ, սոյն զգուշական միջոցները բոլորովին անօգուտ եւ կամ գոնէ խիստ փոքր դեր մը կը կատարեն: Ուստի հետեւեալ երեք կարգի միջոցները կարելի է գործադրել սոյն ախտերէն զերծ մնալու համար:

1. Այն հիւանդութեանց համար՝ զորս մի անգամ միայն կարելի է ստանալ՝ պէտք է ախտազատութիւն յառաջ բերել նոյն հիւանդութեան թեթեւ ձեւին ենթարկելով առողջ մարդը, որպէս զի նոյն հիւանդութիւնն ունենայ՝ բայց թեթեւ կերպիւ: Մեր յօդուածին շարունակութեան մէջ տեսանք թէ սոյն միջոցն անմիաւ չէր, եւ թէ՛ ընդ հակառակն՝ փոխանակ օգտակար լինելու, կրնար երբեմն մեռցնել իսկ առողջ մարդ մը՝ որ զերծ պիտի մնար թերեւս բոլոր իւր կենաց մէջ սոյն ախտէն: Այսպէս կ'ընէին ատենօք ծագիկին համար երբ դեռ պատուաստը գտնուած չէր: Բայց այժմ՝ գտնուած է սոյն փրկարար միջոցն, որոյ շնորհիւ միլիոնաւոր մարդիկ ազատած են եւ կ'ազատին մահէ եւ կարեւոր գործարանաց զրկումէ (կուրուլիւն, խուլութիւն, եւն.) եւ կամ գոնէ տգեղութենէ, որ ոչ նուազ ասելի պատուհաս մ'է՝ մանաւանդ իգական սեռին համար:

Բայց պատուաստ մը լաւ լինելու համար պէտք ունի մեծ խնամոց եւ զգուշութեանց, որոց վերայ չեմք կարող հոս մանրամասնօրէն խօսիլ: Այս նկատմամբ ամենէն լաւ խորհուրդը զոր կարող եմք տալ մեր ընթերցողաց՝ յանձնարարել եւ նոցա կարգաւ ուշի ուշով Պասմոթիւն մարդիկային պասուսման անուն հոյակապ գործն՝ զոր հրատարակած է վերջերս մեր բազմահմուտ պաշտօնակից եւ բարեկամ Տօթթօր փէշափմալճեան, գործ մը որ բազում տեսակէտներով արժանի է ընթերցման եւ որ կ'արժէ ամէն գրասէր ազգայնոց մոտենադարանին փառքն յաւելուլ:

Մարդկային ազգն որչափ երջանիկ պիտի լինէր եթէ այսպիսի ապահով միջոցներ եւս գտնուէին դոնէ այլ տարափոխիկ հիւանդութեանց դէմ եւս: Արդարեւ կարմրախտի համար այս տեսակ կանխարգել միջոց մը դուած լինել կարծած են ոմանք, (այն է շիկասակ, belladone, կիւզեղ ափրաս օրու)

կոչուած դեղն տալ առողջ անձանց, եթէ քաղաքի մը մէջ կարմրախտը տիրէ,) բայց փորձն եկած չէ դժբաղդաբար հաստատել զայս: Նոյնպէս կարծած են ոմանք թէ ծծումբն ուտուելով կարող է հարսանիթէ պահպանել, բայց սա եւս առաջնոյն տիտուր բաղդին արժանացած է:

Սպասել պէտք է ուրեմն որ նոր ձէններն զան փրկել զմարդկութիւն, որ վերջին դարուց մէջ յարաբերութեանց դիւրացման պատճառաւ հետզհետէ տւելի կ'ենթարկի տարախոտիկ հիւանդութեանց, որք ամբողջ քաղաքակրթեալ աշխարհի մէջ մշտակայ վայրախտներու կերպարանք կ'սկսին ստանալ: Այլ ահա գիտութեան հորիզոնը տակաւ կը պայծառանայ, եւ նոր անձնաւորութիւններ կը նշմարուին գիտութեան եւ անձնուիրութեան լուսով շագտիտեալ. սոքա են Բասսէօն, Գօլս եւ իրենց աշխատակիցք, որք եթէ չը յաջողին իսկ մէկ մէկ փրկիչներ հանդիսանալ տառապեալ մարդկութեան, անշուշտ յառաջ պիտի բերեն իրենց արժանաւոր յաջորդներ, որք պիտի յաջողին թերեւս կատարելագործել ինչ որ իրենք սկսան: Բասսէօրի կատարած եւ կատարելիք փորձերն՝ ածխախտի եւ կատաղութեան վերայ, այս ըրածներուս ասպցոյց մ'են:

2. Երկրորդ կարգի կանխարգել միջոցներն են հիւանդութեան սերմը ջնջել երբ սա մեր մարմնոյն մէջ ամբողջովին թափանցած չէ դեռ: Այսպէս կրնաիք ջնջել կատաղութիւնը, եթէ կատաղի չունէ մի խայթուած ժեղն անմիջապէս կիզիչ դեղերով, մանաւանդ կարմրցած երկաթով խտրենք, ի գործ դնելով հանգերձ այլ միջոցներ եւս, որոց վրայ երկարօրէն խօսիլ չէ կարելի մեզ:

Սոյն կարգին կը վերաբերին նաեւ այն զանազան դեղերն, որք կը գործածուին երկու ամենատոկալի հիւանդութեանց առաջն առնլոյ համար, որք վիրաբուժական եւ մանկաբարձական սրահից պատուհաններն են: Ասոնք են առիւնաճխորիւն (pyémie, septicémie) եւ ծնկախիւն *սեն* (fièvre peupérole) կոչուած հիւանդութիւնք, որք կը կաշկանդեն վիրաբուժից եւ մանկաբարձից ձեռներն երբ դեռ գտնուած չէին հականեխական (anticeptique) դեղերն, որոց գլխաւորն է փինական թթուն (acide phénique), որ վէրքերը չորբո-

քելով եւ զմարդ չթուճաւորելով հանդերձ, նեխիչ սերմերը ջնջելու յատկութիւնն ունի: Վերջին տարիներս վիրաբոյժք եւ մանաւանդ մանկաբարձք սնակի, կրկնագլորուտն (bichlorure de mercure, sublimé, corrosif, ագ սիւշիւմեն) եւս ուսան դործածել, եւ սոյն դեղով դարմանման արդիւնքն այնչափ լաւ եղած է որ անցեալները Փարիզու բժշկական վարժարանին մանկաբարձութեան դասատու թաքնիէ հաստատած է թէ, մինչդեռ անցեալ դարուն վերջերը Փարիզու զանազան հիւանդանոցներու մէջ միջին հաշուով 10 կիներէ մին կը մեռնէր, այսօր հազիւ 100 էն մին կը մեռնի... Ահա բաղդատութիւն մը որ բաւականէն աւելի պերճախօս է գիտութեան յառաջադիմութիւնն ապացուցանելու համար:

5. Երրորդ կարգի անհատական միջոցներն են վարակեալ անձերէ, իրերէ եւ տեղերէ հեռու եւ զգոյշ դառնալ, եւ խել մը մասնաւոր առողջապահական միջոցներ ի գործ դնել որոց ղլխաւորներն են մաքրութիւնն, յաճախակի լուացմանք, լաւ սնունդ, հանգարտ եւ կանոնաւոր կենցաղովարութիւնն, մտահոգութիւններէ (մանաւանդ երկիւղէ զգուշանալ, միով բանիւ գործադրել այն առողջապահական կանոններն որք թէպէտ ամէն ծամանակ եւ ամէն պարագայի մէջ օգտակար են մարդու, բայց սոյն նկատմամբ մասնաւոր կարեւորութիւն ունին:

Հանրական կանխարգել միջոցք. — Անհատական զգուշութիւնք աւելորդ պիտի լինէին, եթէ կարելի լինէր մաթեմատիքական ճշգրտութեամբ առանձնացնել երկրի մը առոյգ բնակիչները տարաւորութիւ հիւանդութենէ մը վարակեալ երկրի մը բնակիչներէն, վասն զի սոյն հանրական միջոցք աւելի զօրաւոր եւ աւելի ընդարձակ պատուարներ են փոխադրութեան դէմ: Բայց այնպիսի առանձնացում մը ոչ միայն քաղաքակրթութեան արդի պահանջմանց բոլորովին փաստակար պիտի լինէր, այլ նաեւ գրականապէս անգործադրելի: Ուստի իշխանութիւնք կարելի եղածին չափ ճշգրտութեամբ պարտին գործադրել հետեւեալ զգուշական, միջոցներն, որոց օգտակարութիւնն ու բաւականութիւնն ընդհանրապէս ճանչցուած են:

Արդեւանք (quarantaine զարանթինա) լաւ միջոցներ են չթող-

լու համար որ վարակեալ տեղերէ հիւանդներ գալով մաքուր տեղւոյ մը բնակչաց հաղորդեն իրենց հիւանդութիւնը: Բայց ընթերցողը կրնայ մտաբերել թէ կատարեալ արգելանք մը բացարձակապէս տնկարելի է:

Պատուիրել եւ հսկել որ ժողովրդեան իւրաքանչիւր անհատ ըստ կարելւոյն հոգ տանի գործադրելու ամէն անհատական նախահոգ միջոցներն՝ որոց վերայ խօսեցանք քիչ մ'առաջ:

Առանձնացնել ոչ միայն զանոնք որք տարափոխիկ ակտէն բռնուած են, այլ նաեւ զանոնք որք նոյն հիւանդութենէն բռնուած լինելու կասկած կուտան:

Հսկել հանրային առողջութեան հարկաւոր եղած զտնա-
զան կարգադրութեանց աւելի քան երբէք խոսիւ գործա-
դրման. փակել, մաքրել բոլոր նեխման կեդրոնները (կոյա-
նոց, սպանդանոց, խաղախորդանոց, գերեզմանաց, ճահիճք,
եւ այլն) որոց մէջ փոխադրական տարերք առատ սնունդ
գտնելով մեծ դիւրութեամբ կը բազմապատկին. ջնջել այն որք
ամէն նեխումներն գարշահոտ բուրուներն եւ փառներն
յառաջ կուգան զանազան տեղեր մասնաւոր հոգածութեանց
առարկայ ընել այն վայրերն ու շէնքերն, ուր ընդհանրա-
պէս ողքատ եւ գործաւոր զստեր կը գտնուին (գործա-
րանք, հանք, աշխատավայրք, եւ այլն), ուր մեծ բազմու-
թիւն կը խռնի (հիւանդանոցք, եկեղեցիք, վարժարանք,
պանդոկք, եւ այլն), ուր տեսնուած են նոյն հիւան-
դութեան առաջին դէպքերը նախորդ հետախոնքերու
միջոցին. սոքա են ընդհանրապէս այն թաղերն, ուր
ողքատուութիւն, անբնական սնունդ, խոնավութիւն,
աղտեղութիւն, տգիտութիւն կը համաձայնին ակտային
թոյներն հրաւիրելու եւ որք անոնց շնորհիւ սնանե-
լով եւ բազմապատկելով կը տարածուին քաղաքին ամէն
կողմերն: Բայց այս զգուշական գործողութիւններն ընե-
լու համար պէտք չէ բաւականանալ այնպիսի նիւթերով զորս
անօգուտ եւ խաբուսիկ (illusoire) անստամբ մկրտեց վերջե-
րս զաղիական Ակադեմիան (ինչպէս է զանազան հոտուէտ
բուսոց ծխումն), այլ ստուգապէս հակաանխափան գեղերով,
որոց ներգործութիւնն անպակասեալ լինի փորձով:

Ահա ինչ որ կարելի էր մեզ ըսել համառօտակի կանխա-

մանի վերայ, որոյ մասին բոլոր գրուածներն եթէ կարելի
լինէր հաւաքել. կրնային ամբողջ գրադարաններ ընուլ, եւ
որոյ վերայ վերջերս ամենաջերմ վիճաբանութիւնք լինելու
վրայ են եւրոպիոյ զանազան բժշկական ժողովներու եւ ըն-
կերութեանց մէջ:

Ս. Յ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԽԱՐԲ

Բ.

ՏԱՂ ԱՆՈՐ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԱՍԱՅԵԱԼ Է

Անգին գոհար, դու զբժար զըտվար
Պէհրիան¹ մարդարիտ լալ քար,
Պսակ քեզ հիւսէ, պսակ քեզ հիւսէ:
Կիսար² անուշահոտ՝ կուգայ գլխուդ մինչ սո
կանաչ բաճկոն ամուր չես փուտ
Դու միշտ կանաչ ես, դու միշտ կանաչ ես:
Ոսկի Սորերայ, լալ³ շահրապաղայ
Անկից քեզի ոսկի կուգայ
Մատանի չինէ, մատանի չինէ:
Բասմաստեղ նմին, դու լուսին աշնան
Լուս արեգակ, արեւ գարնան
Քեզ լուսաւորէ, քեզ լուսաւորէ:
Եղէգ⁴ կինամոն⁵, յիշես Սողոմոն
Հիրիկ⁶, զըմուռ⁷, թէվրէթ⁸
Մեծ արքայն քեզ օծէ, արքան քեզ օծէ:
Բարունիկ կարգա, խունկ, դաաշխ⁹, քաղբոն¹⁰

1 Թուրի թէ պեհրեման պարսի լինել՝ որ Պարսկերէն նշանակէ կարկենան
քար. 2 Տճկ. սեղվի. 3 Շէհրիպագէն ելած սուսակ քարն. 4 խունկի մի
սեսակն է. 5 Տճկ. դարչին. 6 անուշահոտ քոյս. 7 զմուռս՝ խունկ անու-
շահոտ Տճկ. միւր. 8 Երեւի ինձ թէ ճիւղէք պարսի լինել այս քան՝ որ է
Տճկ. մարգարեայ ուլունք. 9 սրաշխ՝ Տճկ. պոշխուր. 10 Տճկ. քանի.

եղունգն¹¹, կնդրուկ¹², Հռուժ եւ Հայկան
 Թառնեւէդ ծխէ, յառջեւէդ ծխէ :
 Ելեալ յարուսեակ¹³, սուտակ¹⁴ դահանակ¹⁵
 Շխէր¹⁶, գըմլութ¹⁷, կարկեհան¹⁸ թադ,
 Դլխուդ վայելէ, գլխուդ վայելէ :
 Ցանկեալ բուրաստան, հոտ մուշկ¹⁹ ամբրխան²⁰
 Վարդ ջուր ես մի իւղ պալասան
 Երեսէդ սրբէ, երեսէդ սրբէ :
 Առիւծի ուժով, վաշախի²¹ մորթով
 Կամար ունէր սամրի²² մազով
 Քուրք զուռաշ կարէ²³, քուրք զուռաշ կարէ :
 Սունպուլ մանուշակ, դու գուպէթ²⁴ հայակ²⁵
 Տեսըդ այծեման, սուր լուս եւ խայտակ
 Առ իս դու նայէ, առ իս դու նայէ :
 Ասող առաւօտեան, դարպաստ փղոսկրեան
 Ուստաւորդ քեզի խուրպան,
 Քո ձեռք մորթէ, քո ձեռք մորթէ :
 Ցաւեր է Սըսցին²⁶, ՁեՌ²⁷ շինէ թվին
 Դու աշակերտ Պղատունին
 Դու գնա բժշկէ, Ը քեզ բժշկէ :

ՎՐԻՊԱԿ Ա. ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԻԱՐԻՒ

Երես	Տող	Սխալ	Ուղիղ
318	12	Մուշու ամբար	մուշկ ու ամբար
319	22	զի վախենայր	չի վախենայր
»	25	գայլադուռն	գայլադուռն
»	50	ջրհեղին	ջրհեղեղին
320	1	կուսրի կամար	խասրի
»	ի ծանօթ. երկու տող		երկու տուն

11 խունկ եղունգի զոյնով 12 սճկ. փռնիւկ 13—18 ամենքին քարինը պատուականք : 18 սճկ. միակ. 20 սճկ. ամպեր 21 յովագ վաշագ. 22 սաւուրի. 23 այս. վաշագի մորթովդ եւ սամուրի յոնքեովդ մուշակ կարէ. 24 գուպէթ բառը չկարացի իմանալ. 25 հայացի. ծաղիկ ինչ Հայոց հովսաք իցէ արդեօր գուպէթն : Ցանգլուխը ճաղիս յօդն զայս բան : Ակոր երեք ասաց. որ Սըսցի (Սիս Կիլիկիայ) լինել թուի. 27 իսկ ՁեՌ շինէ թուին է թուականն Հայոց ՌՁԵ. (1636) յորում գրեալ է այս Ակոր երեք մեր՝ որ թուի առեալ յնոյ զանուն վարդապետի ըստ վերնագրին :

ԱՍՏԵՂԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ 1884-1885 ՏԱՐԻՈՅ Ի ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԹԱՐԱՆԻ
ՅՈՐԹԱԳԻՒՂ

Ա.

[Հանդիսիս երիսասարդ եւ հմուտ աշխատակից Հ. Հերոնիմոս Բարսեղեան՝ ուսումնարանական նոր տարւոյս սկիզբն հետագայ ներածական դասախօսութիւնն արտաւանձ է Հայ կական կրթարանին մէջ, ուր Աստեղագիտութիւն կ'ուսուցանէ կրթարանին հիմնարկութենէն ի վեր :]

Պարոններ.

Ինչպէս որ յայտնի է՝ դպրոցին նախագիծն, տիեզերագրութեան ուսման համար երկու տարի կը յատկացնէ, այն է, Ուսումնարանի երրորդ եւ չորրորդ կամ վերջին տարիներն: Երրորդին մէջ ինչպէս ծանօթ է ձեզ, կ'ուսուցուի նոյն գիտութեան նկարագրական մասն, իսկ այս չորրորդ կամ վերջին տարւոյն ընթացից մէջ, դաս կը տրուի Աստեղագիտութեան սկզբունքն:

Պարոններ, գիտե՞ք թէ այս գիտութեան դասախօսութիւնն ինձ յանձնուած է, զոր երեք տարիներէ ի վեր կրթարանիս մէջ կ'ուսուցանեմ. Խօսելով միայն դպրոցական անցեալ շրջանին ուսումնասիրտ կարգին վրայ, ի բաց առեալ զայն բաղկացնող աշակերտներէն մի քանին, մնացեալ՝ որոցմէ մանաւանդ յիշատակութեան արժանի են Պ. Լեւոն Տնտեսեան եւ Պ. Երուանդ Զիւլալեան, մեծ եռանդետմբ ու անխոնջ աշխատանք նոյն գիտութիւնն ուսան:

Քաղցր է ինձ յիշատակել աստ, նաեւ՝ այս տարի դպրոցէն ելլող աշակերտներէն զատ՝ նախընթաց երկու տարիներուն մէջ այս կրթական վայրն թողուցաւ ուսումնասիրտներն են:

Պարոններ, արդար հպարտութեամբ մը կը յիշեցնեմ ձեզ,

թէ իմ աստեղագիտութեան համայն աշակերտքս, հրասարաօրակային քննութեանց ժամանակ՝ իրենց պատասխաններովն, գրեթէ տռանց բացառութեան յաղթող հանդիսացած, ու զիրենք քննող քննչաց դռնակութեան ու շնորհաւորութեանց արժանացած, ու այսպէս պատիւ բերած են նախ՝ իրենց դպրոցին, յետոյ՝ իրենց ուսուցչին եւ հոսկ ուրեմն իրենց Աղգին:

Ինչպէս որ ձեզմէ յառաջ այս դպրոցական յարկէս մեկնող ուսումնասարտից դատաստութիւններն սկսելու ժամանակ ըսած էի, հաւաստի եմ, Պարոններ, որ դուք ալ, ձեր այս ուսման վերջին ամենակարեւոր տարւոյն մէջ, իմ տակէ առջի աշակերտաց օրինակին կը հետեւիք, եւ ասով թէ՛ ձեր ուսուցչին գոհունակութեան արժանի կ'ըլլաք եւ թէ՛ դըստոյն պատիւն կ'աւելցնէք:

Հիմայ պէտք է որ քանի մը խօսք գրուցեմ մեր այս տարւոյն ընթացքին մէջն ուսանելիք գիտութեան վրայ:— Պարոններ, գիտէք թէ Աստեղագիտութիւն պիտի ուսանինք, սակայն այսու ամենայնիւ աստեղագիտական ուսմունքն պիտի չուսումնասիրենք, որովհետեւ ասոր համար պէտք եղած ոչ-ժամանակ կը եւ ոչ ալ անոր կատարեալ հմտութեան մասին անհրաժեշտ կերպիւ հարկաւոր դատուած համալսարանական ուսմանց ծանօթութիւնն ունինք, որպիսիք են վերլուծական երկրաչափութիւն, եռանկիւնաչափութիւն, մասնաւոր տնոր քննական մասն, որոնական եւ քանակական վերլուծութիւնքն, մեքենագիտութեան կատարեալ ուսումն եւ այլն, եւ ոչ ալ պէտք մ'ունինք այսպէս կատարելապէս ուսումնասիրել բարձրագոյն գիտութիւն մը: Ի վերայ այս ամենայնի, եթէ այս տարւան ընթացքին մէջ աւանդուելիք աստեղագիտական սկզբունքներն լաւ սորուին, բուն իսկ աստեղագիտութեան ուսումն կամք ունեցողին համար խիստ դիւրացած կ'ըլլայ: Բայց պէտք չէ կործել ամենեւին թէ այսպէսով նոյն իսկ յիշեալ սկզբունքն ուրիշ քանի մ'ուսմանց նման գիւրութեամբ կրնայ սորվիլ, ընդ հակառակն աստեղագիտական սկզբունքն բաւական դժուարին եւ քանի մը մասանց մէջ խիստ դժուարին է: Ասոր համար ալ աշխարհիս

բոլոր բարձր ուսումնարանաց մէջ անոր դասախօսութեան համար դպրոցական շրջանին վերջին տարիներն կ'որոշեն :

Աստեղագիտական սկզբանց այն է տիեզերագրութեան ուսումն, որովհետեւ տիեզերագրութիւնն ուրիշ բան չէ բաց եթէ համառօտ աստեղագիտութիւնն, ամէն կատարեալ ուսում առած մարդու անհրաժեշտ հարկաւոր է :

Աստեղագիտութեան միջոցաւն է որ մարդս իւր ընտանաւորին այսինքն Հողագիտիւն անհունութեան մէջ բռնած ճշմարիտ դիրքն կը սորվի, անոր փոքրութիւնն տիեզերաց անհունութեան հետ համեմատելով, նոյն տիեզերաց բւերաւոր միլիոնաւոր, հազար միլիոնաւոր մեծամեծ դնդերն շրջեցնող տիեզերական այն մեծ զօրութեան գաղտնիքն կ'ստանայ : Աստեղագիտութեան միջոցաւ մարդ վերահասու կը լինի ամենօրեայ տեսնուած երեւութից մեկնութեան, ինչպէս գիշերուան ու ցորեկուան յաջորդութեանց, անոնց անհաւասար տեւողութեան եւ կ'իմանայ եղանակաց պատճառն : Աստեղագիտութեան միջոցաւն է որ աշխարհագէտն երկրիս զանազան տեղերուն ճշմարիտ դիրքն կ'որոշէ : Առանց աստեղագիտութեան այն մեծ նաւերն անկարող կ'ըլլան անբաւովկէսն շրջելու, աստղերու միջոցաւն է որ նաւապետն ծովու եւ երկնից միջեւ գտնուած ժամանակ իւր ծախական տան անխաղ դիրքն կրնայ գիտնալ. նաւուղիդին անհրաժեշտ է աստեղագիտութիւնն եւ առանց անոր անկարող է ծովեզերքներէն հեռանալ :

Աստեղագիտութիւնն անհրաժեշտ պէտք է նաեւ պատմագիրին. պատմագէտն միայն աստեղագիտութիւն գիտնալով կրնայ պատմական տարակուսելի թուականներն որոնել : Աստեղագիտութիւնն ինչպէս բազմահմուտն Տիւրքի իւր Ծագումն Ամենայն Աղանդոց գրքին մէջ կ'ըսէ՝ հին հեթանոսաց աղանդից սգին էր : Դիցաբանութեան կատարեալ ուսման համար աստեղագիտութիւնն անհրաժեշտ է : Աստեղագիտութիւնն փիլիսոփայութեան համար ալ խիստ կարեւոր է, իւր՝ մարդուս մտաց մէջ յարուցած լայնածաւալ գաղափարներովն : Մեծանուն Քանթ Գերմանացի փիլիսոփան աստեղագէտ մ'էր, քաջ աստեղագէտք էին նաեւ Քոնտորսէ, Տիւրքի, Ալամպէր, եւ այլք :

Կրնամ' ըսել թէ՛ բան չի կայ որ յորում աստեղագիտութեան ուսումնն պիտանի եղած չըլլայ: Մեր տումարն ինչպէս նաեւ ամէն տումարներն բոլորովին աստեղագիտութեան վրայ հիմնեալ են: Հիներէն մինչեւ մեր օրերն սլահուած աւելորդապաշտական սովորութիւնք բոլորն ալ աստեղաբանական՝ որ հիմայ աստեղագիտութիւնն եղած է, եւ հիմանց վրայ կայացեալ են:

Ուրեմն կարծեմ' թէ ասկէ վերջ ո՛չ որ կրնայ առանց ամենամեծ աշխատակութեան պաշտպանել թէ աստեղագիտական սկզբանց ուսումնն աւելորդ է: Այո՛, բուն աստեղագիտութիւնն որ բարձրագոյն մի գիտութիւն է աստեղագիտաց թողլով, ինչպէս որ վերջ ըսինք Տիեզերագրութեան լուրջ ուսումնն կատարեալ ուսում առած մարդու մը ամենահարկաւոր է եւ առանց անոր իր ուսմունք թերի են:

ՀԵՐՈՆԻՄՈՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

ՓԱՓԱԿՆԵՐ ԳՐԱԳԻՏՔ

ՏԱՍՆՈՒԹԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՆ

Փափկակերութեան համար ինչ աննման ժամանակ էր 18 երորդ դարն՝ ուր զգայական հաճոյք էր ամէն բան՝ փիլիսոփայութեան մէջ, եւ ազ ու համեմանք՝ համայն մտաւորական արտադրութեանց մէջ:

Այն ժամանակ՝ դրագէտք առաջնակարգ փափկակերներն էին եւ չէին գիտեր երբէք դո՛չ ըլլալ այն համեստ ճաշերով որոնցմէ կ'ախորժ էր Բիէռ Բօռնէյլ, կամ պարզ կաթեղէններով՝ զորս բաւականատէրն Մօլիէռ այնքան կը սիրէր, եւ կամ իւղի մէջ տապիւսած մի պարզ ծածան ձուկով՝ զոր Թասին այնքան դո՛հութեամբ կուտէր երբ ընտանեօք նստէր ի սեղան: Ո՛հ, ո՛չ. ճօր սեղաններու շուրջ բազմիւ կը փութային միշտ, եւ ախորժակի հաւասարութեամբ՝ մեծափարթամ սեղանաւորներու հետ սեղանակից կը ըլլային — ո՛չ թէ զբամ, փոխանակաբար կամ թղթապանակ՝ այլ սրտատառ-

քաղ, դրքալ ու դանակ ի ձեռին — ճաշի սրահին մէջ, Լաբուբլինիէս, Հօլպախ, Հելվէթիուս երբ հացկերոյթ տա-
յին՝ պատուոյ տեղերն անվրէպ վերապահուած էին Մառմօն-
թէլի, Տիւբլօյի, Մառիվօյի, տ'Ալամպէտի եւ Կալիան սւ
Մառէլէ արքայներուն. որոնք « աղ ու սղպեղ միայն առ-
նելով » — ինչպէս կ'ըսէր Ռէնեառ՝ նոյն դարու յիսուկա-
կեր դրագիտաց նախագահ բանաստեղծն — իրենց խելացի
զուարճաբանութիւններն, հոգեկից, վառվառն խօսակցու-
թիւնն ու յալուսն լեզուն կը բերէին միասին եւ հրապուրիչ
կը գործէին ինչոյքն՝ իրենց ներկայութեամբ : Եթէ՛ երբէք
տանուտէր մ'ի ճաշ հրաւիրէր զիրենք՝ իրաւամբ եւ յառա-
ւորապէս կրնային ըսել անոր. « Դու՛ զմեզ պատուասիրել
եւ կերակրոց ծախքն առանձին կրել կը կարծես՝ այլ կը
սխալիս, զի աստ ամէն մարդ իւր մասն կը բերէ. արդարեւ
դու գինին ու խորտիկներն կը հոյթայլես մեզ, այլ մենք կը
բերեմք հոս աղ եւ համեմանք » : — Վօլթէն՝ Մինյօ ծաղա-
րարին քեռորդին ըլլալովն հանդերձ — այն Մինյօի՛ ոյր զէմ
Պուալօ հետեւեալ սարսափելի նշովքն է կարգացած .

« ... Վասն զի Մինյօ՛ անուանելն արդէն
կը բաւէ՛ մինչդեռ ամէնքն ալ գիտեն
թէ՛ բնուէ երբէք թունաւորիչ մարդ
իւր արհեստն անոր չափ սովորած չէ՛ ց'արդ . »

Վօլթէր, կըսեմ, որքան գրականութեան՝ նոյնքան եւ
կոկորդարանութեան վերաբերեալ խնդրոց մէջ յաջող ճաշակ
եւ անխոնջ ախորժակ ունէր :

Մեծ կարեւորութիւն կուտար խոհարարներուն, ամէն առ-
թիւ գիացաւ գնահատել ու գովել անոնց արժանիքն ու տա-
ղանդն եւ քանիցս յօժարակամ դրուատեց վարպետութիւնն
Մառթիալօի՛ որ Գաղղիացի խոհարարն անուն մի գիրք հը-
րատարակած էր 1748ին : — Պէրլին գտնուած ատենն ալ՝ Ֆը-
րէտէրիքի սեղանապետ Նօէլի համադամ ճաշերն ամենէն լաւ
գիտէր վայելել, եւ երբ մի օր թագաւորն՝ իւր զուարթ ժա-
մերէն միոյն մէջ՝ բարի մարտղութեան մի ուղերձ ուղեց ձօ-
նել այն մեծ արհեստաւորին՝ Վօլթէր համոզութեամբ նուիրեց
իւր Մուսոյին օգնութիւնն եւ միտին հռչակեցին

« Ըսքանչեի, ճոխ կերակրոց հեղինակն այն
Ոյր նոր գիւտեր
Ըսպառելու համար հարկւր խնջոյք ունայն
Են աշխատեր: »

Բանաստեղծ եւ արքայ՝ միասին յանձնեցին այն Բրուսիացի
վարպետին իւր անմահութեան վկայագիրն: Եւ՝ իրենց հա-
մովմամբ՝ արժանի էր նա անմահութեան «քանդի, կ'ըսէին,

Խոհանոցին մէջ մի նեւտօն է նա.
Խոհարարութեան մէջ ալ՝ մի Կեսար.
Քրմոց հաճելի՝ աշխարհիս վերայ
Զրկոյ մի դիւցազն տնոր հաւասար:»

Վօլթէն գիջու մինչեւ անգամ այս մեծ վարպետին գաղտ-
նեացն հետամուտ ըլլալ. քանիցս տնոր կրակարաններուն
առջեւ ներշնչուեցաւ, եւ մի օր ինքզինքն այն աստիճան վարժ
զգաց, եւ վաւիկակերութեան մասին ալ իւր մի անձնաւո-
րութիւն լինելն այնքան հաստատուած էր՝ որ մի տիկնոջ
խնդրանոց վերայ՝ նոյնտեղի ձեւով մի համառօտ «Ընթացք
խոհարարութեան» գրեց ու յղեց առ տ'Ալտուպէս: Մի տե-
սակ տպուրի պատրաստութեան եղանակն ալ ոտանաւորի
վերածեց...:

Մօնթէսքիեօ կը հասկնար դերագոյն շատակերութիւնն,
այլ է դործ չէր դնէր զայն: Զգացումն ունէր, այլ ոչ ճա-
շակն: «Շատակերներն, կ'ըսէր մի առթիւ, անհուն տարբե-
րութիւններ կը նշանակեն լծի կամ գետի մէջ որսացուած մի՛
եւ նոյն ձկան մէջ տեղ. ինչպէս եւ մի եւ նոյն խաղողէ մի՛
եւ նոյն տարւոյ մէջ պատրաստուած հին գինիներու մասին, —
որքան կորուսեալ զգայասիրութիւններ՝ մեղ՝ սովորական կե-
րողացս համար»: Կը սիրեմ ես խոնարհագոյն լինելու այս
համեռտ խօստովանութիւնն եւ նախադաս կը համարիմ զայն
քան Ռուսօյի կոչա ու կծու բանադրումքն «Շատակերու-
թիւնն՝ աննշան մարդոց մոլութիւնն է.» սակայն պէտք չէ
մեղադրել ժընէվի փիլիսոփայն՝ որ մի լաւ կերակուր բոտ
արժանւոյն դատել կարենալու եւ ճաշակելու յատկութիւնն
չունեցաւ երբէք: Իւր առաջին վարպետին՝ Տիւրէն դրամա-
տէրին փառաւոր սեղանին շուրջն՝ անհուն մի նեղութիւն

կ'զգար նա, եւ՝ ընդհակառակն՝ հաճութեամբ կ'երթար բազմիլ պանդոկապետ վագոսէնի ծխախարար եւ ցածուն ու ա-
նանուն սրահին մէջ:

Թարգմ.

(Շարհունակչի)

Ա.Ղ.Ե.Ք. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԷՏ. ՖՈՒՐՆԻԷ

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐ Ք

50 Սեպտեմբեր 1884

Սիրելի ընթերցող, Հելէնի մ'առեւանդումը Տրովական մարտը գրգռեց, չէ՞ր արժեք որ Նարկիսի մը բռնի ամուսնութիւնն ալ Հաճընական պատերազմ՝ մը յարուցանէր, եւ եթէ չարժէր՝ ինչո՞ւ ապա մարտագող թմբուկը պիտի հնչեցնէր Արեւելք, ինչո՞ւ յանկարծ դրօշի մը պիտի կերպարանափոխուէր լայնածաւալ թերթն՝ իր վրայ կրելով «Իրաւունք» եւ «Վրէժխնդրութիւն» բառերն, ու զայն քալեցնող վարչական խորհուրդն ալ՝ սպայակոյտի վերածուած՝ յարձակողական ու պաշտպանողական յատակագծեր պիտի կազմէր, աւրէր ու վերաշինէր, ապրմագիտական դասեր եւ հնարքներ ստեղծելու տքնէր, հեռագրական թելերն իրար անցնէր, կուլթիւթիմպէրիկի խաղաղասէր մեքենաներն մանգղիոններու եւ հըրատարակութեան սուպարէզն ճակատամարտի գաշտի փոխարկէր, փաստարանական՝ իրաւագիտական տաղանդներու նիւզակիցութիւնն հայցէր, դարաւոր գերեզմաններ բանալով՝ նոցա մէջ զէն եւ զարդ որոնէր ու վերջապէս Նորատուենկեան խանի ամրոցէն չարագործաց որջը այն է Հաճընը ուրմբակոծել պիտի փորձէր: Պզակի խնդիր էր միթէ այս. ո՞չ ապաքէն շատ անգամ ընկերային աշխարհը վրդովող մեծ խնդիրներ կ'իններու պատճառաւ ծագում առած են եւ ասպետաբարոյ Արեւելքեանք կարող էին անտարբեր մնալ գեղեցիկ՝ նա մանաւանդ տկար սեռին վերաբերող անհատի մը դէմ եղած նախատանաց առջեւ եւ Հաճնոյ խնդրը չդըրգուել, մինչ Միջին դարու ասպետութիւնն «Աստուած եւ Տի-

կինս» կը գոչէր եւ սպառնացէն ու մահաշունչ կը թռչէր ի պատերազմ:

Կատակը մէկդի, սակայն. ո՞վ պահ մը չզգաց զայրութի մեռնելն իր լանջաց մէջ, ո՞վ չզգաց իւր հոգին ապստամբած՝ երբ տռաջին անգամ կարդաց Արեւելի մէջ Ատանայի թղթակցին նամակն. անլուր ոճրագործութիւն մը կը գործուէր աղջկան մը վրայ, եւ այն՝ սպասարկութեամբ եւ ընդ հովանաւորութեամբ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բարձրաստիճան պաշտօնէի մը. ամէնուն հերք ցցուեցան իրենց գլխուն վրայ եւ «պատուհաս» գոչեցին շրթունք ամէնուն. աղջիկ մը կը խլուէր իւր ծնողաց ծոցէն ու իր սիրականին գրկէն, մի քանի կաշմութեան քաջաց բազուկը՝ հակառակ նորա լալազին բողբոջանաց՝ վեր կը բռնէին զայն յանկամա իւր մինչ քահանայն պատկի արարողութիւնը կը ձեւացնէր աճապարանօք, յետոյ Տրդատն ու Հախիւսիմէն առանձինն կը թողուէին մի խուցի մէջ սրոյ դուռը կը պահէր Եպիսկոպոսն, եւ ահա արիւստիւր դիւցազնուհիէն պարտեալ երիտասարդին օգնութեան կը յղուէին երկու կտրիճներ, մարմինը կը նըւաճուէր բիրտ ու միացեալ ուժէն ու պատիւն կ'ստիպուէր անձնատուր լինել, վայրենութիւնն կը յաղթանակէր. եւ հուսկ ապա դժբախտ զոհն, արիւնլուայ՝ պատառատուն զգեստներով՝ խառնիխուռն մաղերով՝ կը զրուէր ձիու մը վրայ ու փողոցներէն անցնելով կը սարուէր վայրագ բռնաւորին տունն, ու փողոցներուն մէջ կը կաթէին իւր արցունք ու կը լսուէր դեռ իւր նուաղեալ կերկերեալ ձայնն սր կը բողբոջէր խուժողութներուն դէմ եւ օգնութիւն, արդարութիւն կը հայցէր...: Եւ Արեւելք ալ՝ ինչպէս ամէն մարդկային էակ՝ իրաւունք ունէր յուզուելու, սրտմտելու, ոճրագործներուն վրայ արդարութեան կայծականց տեղացումը պահանջելու, բայց անչուշտ այն պարագային մէջ ուր հաստատուէր թէ թղթակցին պատմութիւնն ստուգութիւն մ'էր եւ ոչ կցկցեալ վէպ մը կամ խեղովիւրեալ ու չափազանցեալ իրողութեանց պատիր նկարագրութիւն մը: Մինչ, առաջին տպաւորութեան մեղմանալէն. առաջին սարսուռին անցնելէն, յետոյ՝ շատեր պալ արեամբ մտածելով պատմութեան իրողութեանց վրայ՝ ստոյգ լինելու համար չափազանց դա-

զանային կը գտնէին զայնս ու կը խորհէին թէ կիրք մը կամ
թաքուն նախառակ մ'իրաց այգօրինակ դժոխային կերպարան
մ'ուզած էր տալ, Արեւելի չուղեց կարծեւ թէ իր թղթակի-
ցը կրնայ սխալիլ, կրնայ կրից մատնուիլ, կրնայ խաբել, եւ
իւր միամիտ վատահաւթեան վրայ յեցած՝ ձեռնարկեց այն
անվերջանալի դատաքաջութեանց ու պայքարներուն որք
լուրջ մարդոց ծիծաղն իր վրայ հրաւիրեցին եւ օգին մէջ
սուր խաղցնող Տոն Քիչոգի մը դերը կատարել տուին իրենս:
Ամէն քննութենէն, ամէն դատաստանէ՝ յառաջ այսինչն յան-
ցաւոր համարիլ ու այն ինչը զոհ, ոտքով գլխով խնդրոյն
մէջ նետուիլ միակողմանի տեսութեամբ եւ անտեղի մեծանձ-
նութեամբ ինքզինք կողմերէն մէկուն տրամադրութեան տակ
դնել առանց կասկածելու որ գուցէ ստորին խաբերայի մը
զործիք ու խաղալիկ կը լինի՝ արդարեւ ծանր մարդու զործ
չէր: Ինչ անսահման վատահաւթիւն աղջկան հօր վրայ, նո-
րա հեռագրոց, նամակաց ու բողբոջներուն վրայ ու միւս կող-
մանէ կասկած եւ անհատարմութիւն այն ամէնուն մասին
որք Գրգեաշարեան կամ գէթ իր թղթակիցը չեն: «Բայց քա-
հանայն այսպէս կը հեռագրէ, կաթողիկոսը կը հերքէ, ու-
րիշ թղթակիցը կը մերժեն եւ նոյն խիստ պետական դատա-
րանը տարբեր կերպով կը վճռէ» : — «Ո՛չ, կը պատասխանէ
Ղաւթիոյ Հայ թերթը, Գրգեաշարեանին մէկ նամակն ու-
նինք զոր վաղը պիտի հրատարակենք եւ որ անհերքելի փաս-
տերով պիտի ապացուցանէ թէ աղջիկը բռնաբարուած ու
լլուած է, հակառակը կտրելի չէ, նոյն խիստ եթէ առարկայն
վկայէ թէ մի այդպիսի բռնաբարութիւն ի դործ դրուած չէ
իւր անձին վրայ՝ աւելի կը սիրենք հաւատալ թէ մոտային
խանգարման մը ցնորքի մ'ենթակայ եղած է քան հաւանիլ
որ սառած լինի մեր թղթակիցը, սուտ խօսի Գրգեաշարեան,
Հայ եպիսկոպոս մը յանցաւոր եղած չլինի...»

Խնդրոյն ստացած վերջին վիճակին մէջ Արեւելի բռնած
լեզուն գրեթէ կրնայ այսպէս ամփոփուիլ, եւ մեք չեմք կա-
րող մեր զարմանքը բռնել այս ընթացքին վրայ. չէ՞ կտրելի
որ Նարկիսի հայրն՝ իւր նպատակին չհասնելուն վրայ զայ-
րացած՝ ուղէ վիվլուկ յարուցանել վրէժ լուծելու համար ա-
նոնցմէ որք իւր ծրագիրն ու հաշիւներն քանդեցին. չէ՞ն

տեսնուած հայրեր որք ի վաճառ հանած լինին իրենց աղ-
ջիկը, նոցա պատիւը. վասն զի հայր է՝ իւր դիտաւորու-
թիւններն միշտ սո՛ւրբ են, իւր խօսքերն պատգամ՝ ճշմար-
տութեան. նա չէ՞ կարող կեղծել, չէ՞ կարող յանուն իւր դըս-
տեր կեղծ նամակներ խմբագրել եւ այլն: Վերջապէս խոհե-
մութիւնը, լրջութիւնը կը պահանջէին որ Արեւելք քննու-
թիւն պահանջելով բաւականանար ու նորագոյն եւ ընդար-
ձակագոյն տեղեկութեանց սպասէր եւ ոչ թէ փող զարնէր,
ծուխը չտեսած «հրդեհ» աղաղակէր եւ դուցէ անպարտ ե-
կեղեցականի մ'անունն ալ տիեզերական ամօթոյ ու նախա-
տանայ մատնէր: Ի՞նչ չա՛հ կար իրեն համար այս կերպ վար-
ուելուն մէջ. — չեմք կրնար մեք մեր մասին համոզիչ պատաս-
խան մը գտնել այս հարցման. վասն զի եթէ ստոյգ լինէր
իրողութիւնն իւր քստմնելի պարագայներով՝ անտարակոյս
չպիտի մնար թաքուն, հասարակաց խիղճը պիտի բողբջէր,
հոգեւոր ու մարմնաւոր արդարութեան աչքը պիտի տեսնէր
եւ նոցա բազուկն յանցաւորները զարնելու համար չեմ կար-
ծեր որ սէտք ունենար Արեւելքի բարկութեան սպասելու,
ոտրիչ բան՝ եթէ եկեղեցական ու աշխարհային իշխանու-
թիւնն անտարբեր մնար կամ մատնտու լինէր իրաւանց.
վասն զի եթէ ստոյգ իսկ լինէր իրողութիւնն՝ մասնաւոր պա-
րագայ մ'էր, որ միայն մասնաւորներ պատմոյ եւ ամօթոյ
պարտական կը կացուցանէր, մէկ եկեղեցականի տպօրէն գոր-
ծըն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ օրէնքը չէր եղծանէր եւ նո-
րա մէկ զեղծումը չէր ասպցուցաներ, քանի որ ամէնուն ծա-
նօթ է ամուսնութեան մասին մեր եկեղեցւոյ սահմանադրու-
թիւնը, ուստի եւ Արեւելք վնասակար օրէնք մը ջնջել տալու
փառաորութենէն ալ չէր կրնար դրդուիլ: Եթէ այսքան կը
յուզեն եւ կը տաքնապեն զինք մասնաւորաց ձեռքով գոր-
ծուած ոճիրներ՝ առաջին անգամն է որ տեղի կ'ունենայ ան-
հատական իրաւանց բռնաբարում մը. ո՛չ ասպքէն ինքն իսկ
իւր սիւնակներուն մէջ ամէն օր կը պատմէ աստ անդ գոր-
ծուած եղիւներ որոցմէ՝ ոմանք մարդկային կենաց, ոմանք
ընչից եւ այլը պատուոյ դէմ՝ դաւաճանութիւններ են, բայց
երկտող խորհրդածութիւն մ'իսկ չտեսնուիր այն տողերէ յե-
տոյ ուր այսօրինակ ահաւոր ոճիրներ կը պատմուին: Մի դու-

ցէ Արեւելք օրինակ մը տալ ուզեց այն քաջութեան որով Հայերն կը փայլին յաճախ, այն է քաջութիւն իրարու դէմ, տկարին դէմ:

Ի դուր կը պնդէր նա թէ մարմնային ճնշում ի գործ դըրուած լինէր թէ ոչ, խնդրոյն բնութիւնը չէր փոխուեր. այն առեն խնդիրը օրինակուն սահմանէն կ'ելնէր ու բարուց սահմանին մէջ կը մտնէր, եւ բարքերն ալ չեն արտօժուիր օրինական ճամբով այլ իրաց՝ տրամաբանական հետեւութեամբ, ու չեն կարող փոխուիլ մէկ օրէն միւսն՝ այլ քաղաքակիրթ կենաց սկիզբներն հետզհետէ աւելի խորն ու աւելի հեռուները տանելով ընկերութեան մէջ. մէկ կողմանէ ստուգադոյն տեղեկութեանց սպասելով՝ պարտաւոր էր Արեւելք օգուտ քաղել այս առթէն ի վեր հանելու համար դաւառացի ժողովրդեան մանկային հարսնախօսութեան անբանաւոր սովորութիւն աղետալի հետեւանքներն ու կրօնային իշխանութեան ուշադրութիւնն հրաւիրել: Ստուգիւ եթէ մեր թերթերն ուզեն լուրջ եւ հիմնական խնդիրներով պարապիլ, փոխանակ անձնականութեանց զհետ պնդելու եւ կիրքեր դուհացնել ջանալու, ամենօրեայ դէպքեր ինչ պատուական առիթներ կ'ընծայեն: Բռնի ամուսնութիւն, այս խորագրի ներքեւ՝ հանրացնելով խնդիրն՝ ինչ գեղեցիկ ուսումնասիրութիւն մը կարելի էր ընել ընդհանրապէս մեր ամուսնական սովորութեանց վրայ եւ դիտել տալ թէ եթէ Հաճնոյ դէպքն պարագայներէն մի քիչ նշանաւորութիւն եւ հոչակ ստացաւ՝ սրբան բռնի ամուսնութիւններ իրապէս ամէն օր կը կատարուին մեր մէջ եւ մեր աչաց առջեւ առանց մեր ուշք դրաւելու եւ ամենափոքր բողոքի մը տեղի տալու: Բռնի ամուսնութիւնը դեռ մեր բարուց մէջ է, դեռ դուրս չէ ելած: Այդ հայրն, որ այսօր չօրպաճիներու եւ եկեղեցականի մը դէմ բողոք կը բառնայ իւր աղջիկն հակառակ իւր կամաց ամուսնացուցած լինելու ամբաստանութեամբ, անտարակոյս իւր մտքին մէջէն իւր անբանարարելի իրաւունքը կը համարի պաշտի կարգելու այդօրինակ եղանակ մը, վասն զի ինք հայր է ու կարող ըստ իւր քմաց անօրինակ իւր գաւկիւն ապագան: Եւ քանի՜ քանի՜ հայրեր անպէտ կը խորհին տակաւին առ մեզ, ո՛չ միայն պաւառաց՝ այլ նոյն իսկ մայրա-

քաղաքիս մէջ, եւ քանի՛ քանի՛ դժբախտ էակներ արտասուօք
ու սարսուռով կը դնեն իրենց ձեռքն ատելի ձեռքի մը մէջ
ու կը կապուին առյուծէտ հնազանդելու համար հօր մը բըռ-
նաւոր կամաց։ Ահա՛ երկու երիտասարդներ իրար կը սիրեն,
իրենց հոգիք յիրեար խառնուած են, դիշեր ցերեկ իրարու
վրայ կը մտածեն, երազն են միմեանց։ ստուգիւ այնքան
պատշաճ են իրարու՝ Ֆիզիքական ու բարոյական հանգամանօք
եւ ամէն ինչ երջանիկ միւթիւն մը կ'ազդարարէ։ այլ ահա
գեղեցիկ առաւօտ մը հայրն առանձինն իր առջեւ կը կոչէ
իւր աղջիկն ու հանդիսաւոր ծայնով կ'իմացնէ նմա թէ որո-
շած է զայն կնութեան տալ իւր բարեկամներէն այսինչ ան-
ձին։ այդ մարդն արդէն անցած է կենաց հասարակածէն,
իւր միաքն ու սիրտն խոտան դաշտեր են, կոշտ է իւր վար-
մանց մէջ՝ բայց կրցած է երկար աշխատութեամբ՝ խաւերու
անկիւնը ծնգելով, պանիր հաց ուտելով ու քիչ մ'ալ խոր-
դախ ճամբայներով՝ բաւական ստակ շահիլ։ աղջիկն երբ կը
լսէ այդ անունը՝ կը դողայ, կը գունատի, մտածելու համար
ժամանակ կը խնդրէ։ Այդ մտածումի օրերն ինչ հոգեբա-
նական տանջանքի ժամեր կը պարունակեն։ խեղճ օրիորդն ի
զուր կ'աշխատի հաշտուիլ հակաիրելի էակի մը յաւիտե-
նական կապով մը միանալու քստմնեցուցիչ դադախարիւն հետ։
իւր աչքին առջեւէն չհեռանար իւր հոգւոյն ընտրեալը որ
մերթ կը ժպտի իրեն սիրագին եւ մերթ կը նայի յուռահատ
լալագին։ մին երջանկութեան հրապուրիչ տեսիլն է, միւսը
դժոխքի ուրուական կը թուի իրեն։ վերջապէս կ'որոշէ պա-
տասխանել իւր հօր թէ լաւ է մեռնիլ քան կին լինել այդ
մարդու։ Ո՛հ այն տառն տեսնելու ես հօր գայրոյթը, ինչ-
պէս կը հեզնէ խեղճ աղջիկն ու նորա զգացումները կը վի-
րաւորէ, ինչպէս նոր առջեւ անգթօրէն կը ծաղրէ անոր սի-
րած երիտասարդը որ Փրանսերէն կը ջարդէ, շիֆ կը հագ-
ուի, բայց դարձակալ մ'է թռչակաւոր, նորա համար նշանա-
կութիւն չունին տաղանդք ու ապագայն անվստահելի է։ հուսկ
ապա կը յայտնէ իւր աղջկան թէ այս է իւր վճիռը եւ թէ
կամայ թէ ակամայ պարտի ընդունիլ... աղային ձեռքը
չէք կոյսն արցունքով կը հագնի հարսանեկան հանդերձնե-
րըն, սլաակի ժամն սեւ ժամ մ'է իրեն համար ու անդարձ

հրաժեշտ մ'իւր երանութեան երազներուն . առաքատուն մէջ
կը նետուի իբրեւ գերեզմանի մը մէջ . . . Միթէ չառ մ'օրի-
որդաց , չառ մը հարսնացելոց սլառմութիւնը չէ՞ այս , եւ մի-
թէ բռնի ամուսնութիւններ չե՞ն սոքա որ լուռ անչլունջ կը
կատարուին ընտանեկան յարկաց տակ : Ինչո՞ւ տալ սոքա չեն
գրաւեր մեր հրապարակագրաց ուշն , ընկերային այսօրինակ
հանրական երեւոյթներ չեն ուսումնասիրուիր նոցա կողմա-
նէ եւ այնքան աղմուկ կը յարուցուի կեղակարծ դէպքի մը
չուրջն , իբր թէ բռնի ամուսնութիւնն անսովոր բան մը լի-
նէր , իբր թէ ամէն օր թշուառ տղջիկներ զո՞հ չերթային ա-
նոր , իբր թէ սոցա կրած հոգեկան տանջանքն կարծեցեալ
մտրմնային լլկումներէ նուազ դժնդակ լինէին :

Երբ թերթ մը ժողովրդականութեան դափնւոյն կը ցան-
կայ , երբ իրօք ոգեւորեալ է հանրային շահուն ծառայելու
վեհ փափաքանօք , առիթներ կը սկստան միթէ . թող Ա-
րեւելյ յիշէ Մանգուռնի անցեալը . Մանգուռն՝ երբ թաղի մը
վարժարանը կ'այրէր ու մանկան փողոցները կը մնար ա-
նուսուսմն՝ աւերակաց վրայ դարձող մը կը կանգնէր ու նորա
հովանւոյն տակ կը կոչէր լուսաղբիկ մանուկները . երբ Ազ-
գին Հիւանդանոցը անաէր կը մնար՝ նորա խնամալաւակաւու-
թիւնը կ'ստանձնէր , չուկայէ չուկայ կը ստընէր եւ սնունդ
ու զգեստ կը հայթայթէր տառապելոց եւ վարժարանի մը
չէնքը կը կառուցանէր այդ հաստատութեան շրջապատին
մէջ . երբ քաղաք մը սովէն կը բռնուէր՝ հրապարակային ա-
տենախօսութեանց բեմ կը կանգնէր , գութ ու եղբայրու-
թիւն կը քարոզէր եւ հաց կը հասցնէր սովեալներուն . այսու
ստացաւ նա այն ժողովրդականութեան դափնին որ վարդաբեց
յայնժամ նորա ճակատը եւ որում ո՞չ մի Օրադրապետ ար-
ժանի եղած է ցարդ : Արեւելյի առիթ մ'ահա , գեղեցիկ առիթ
մը՝ իրաւամբ չահելու այն ժողովրդականութիւն որոյ ետե-
ւէն կը թռչի կրից ու կողմնակալութեան թեւերով որք միշտ
կէս ճամբան կը թողուն զինքն . Զէյթուն հրոյ ճարակ եղած
է . վաճառանոց , առն , եկեղեցի , դպրոց միջոց կոյտ մ'են
արդ , ու երեք հազար ընտանիք կը մնան անյարկ , անհայ ,
անուսում , անմխիթար : Թող ցունց տայ իրեն թշուառաց օգ-
նելու վսեմ իղձը . երկատարդներ են որ կը կազմեն նորա

վարչական մարմինն, ուր բարոյապէս ու նիւթապէս կարող մարդիկ կան բաժանորդական ընկերութեան մէջ եւ գլխին. ծն անդր, թո՛ղ հանգրիմեն իրենց թեւերն ու քղանցքն, հանգանակութեան մը ձեռնարկեն, ի գութ հրաւիրեն սիրտերն, գործ անեն, ճշմարիտ բարիք մ'արտադրեն: Ամէն օր իրենց մէկ դրողը Մշակի ներքուզը կընէ. լաւ, նա լրագրապետ մ'էր ու Միացեալ ընկերութեանց 20000 ըսելի հաւքեց ու յղեց: Այսպիսի գործեր կատարելու է, այսպիսի նպատակներու համար ազմուկ հանելու եւ հրապարակը դրողելու է, եւ ո՛չ թէ աննշան ու կասկածելի թղթակից մը պաշտպանելու համար սիւներ ու սիւներ լեցնելու: Sursum corda.

ՀՐԱՁԵԱՅ

Նախորդ « Մարդիկ եւ իրք » ի մէջ հետեւեալ վրիտականներն սպորդած են.

Երես 386, ընկիր գլխաւոր պիտի կարգացուի գլխաւոր.

Երես 391, մխիթարեալ ձեռքին մեջ պիտի կարգացուի մխիթարեալ քարեկամութեան ձեռքին մեջ.

Նոյն Երես. ծիծաղելի ֆրիջֆ պիտի կարգացու ծիծաղի ֆրիջֆ:

ՎՐԻՊԱԿ ՆԱԽՈՐԴ ԹԵՐԹԻ ԽԱՁ ՅՅԻՈՒԱԾԻՆ

Երես	Տող	Սխալ	Ուղիղ
380	13	դրութեանց	դրութեանց
»	55	վանօտուտի	քան օգուտի
381	23	բդ	բդ
»	25	արդ—բդդ	արդ—բդդ
»	28	ձեւելով	կիսելով

Ա.ՁԴ. — Կը խնդրուի Մեծարգոյ Հեղինակներէն որ իրենց երկամարտութենէն կրկին օրինակ յղեն Երկրագործնէի, մին խմբագրութեան և միւսն Ասիական ընկերութեան մատենադարանին համար:

ՔԵՐԹՈՒԱԾ Ի ՎԵՐԱՅ ՊԻՅԻՒՔՏԵՐԷԻ

Տեղական եւրոպական օրագրաց կարեւորագոյններէն Յառ Տիւ Պօսթոռ գովեստիւք հրատարակեց Պարօն Ալեքսանդր Փանոսեանի մէկ ընդարձակ քերթուածն ի վերայ Պօսթորական գեղեցիկութեանց: Ի սրտէ կ'ուրախակցինք մեր դեռահաս ու տաղանդաւոր եղբայրակցին այս նոր յաջողութեան համար:

ԴԱՌ ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

Տեսեր էի դքեզ օնգամ մը միայն այն երջանիկ իւսկիւսարին, որոյ սոխակն անուանեցար յետոյ, գերեզմանատան վերայ նայող հրատարակաց յարկն, գունատ, վախտ եւ ձեռն ի ծնօտի, եւ մինչդեռ աշխարհ կը դուարձանար հոն գարնան գրօսանաց մէջ եւ ամեն աչք ծաղիկներու եւ սիրանոյշներու կը պչնուէին, քու նուազկոտ ականողիքդ յառած կը մընային մերթ մեռելոց մահարձաններուն, մտախօհ ու տրխրագգած, ուր յուսահատ կ'երկնէիր անշուշտ յետին հրաժեշտի նուագդ՝ որ պիտի հնչէր յետոյ գերեզմանիդ վերայ՝

« Է՛հ, մնաք բարով, Աստուած եւ արեւ... » — մերթ կը դառնային նայուածքդ՝ երեկոյեան ժամերուն՝ «վերջալուսոյ աղջիկ»ը գիտելու եւ զմայլելու գէթ յետին անգամ մ'ալ՝ աղու նայուածքովն ու ժպիտովն այն չղարշուտքող դեղուհւոյն՝ որ «դադադի ալս յամբընթաց» անցնող կառքին մէջ կ'ընկողմանէր, զի այն պահուն ալ դադադդ կը ներկայանար աչքիդ. մերթ կը վերցնէիր աշկուենքդ ու հոգեթեւ կ'ընկզմէիր երկնից կապոյտին մէջ, հիւսելով անշուշտ այն թեւերն, որով ոչ անագան պիտի սլանար հոգիդ դէպի հոն, եւ երազելով անշուշտ այն աստղը՝ զոր պիտի յաւելուիր յետոյ հոն՝

« Աստղ մ'ալ ես կ'երթամ յաւելուլ երկնից »... կ'իջնէիր ապա եւ մահաշունչ միմունջ մը կը յօրինէիր՝ որ օր մը խօսէր մեր սրահերուն՝

« Գիտցեք որ դեռ կենդանի եմ » — կանխելով անշուշտ զգացնել մեզ թէ, շիրմիւք խորերէն պիտի թռցնէիր օր մը, բնութեան սփիւռններուն եւ մեր սրահերուն մէջ, քու սիրաշունչ առղերուդ դայլայներն, որոց ծայրն աննուաղելի պիտի մնար մեր մէջ, եւ ամեն մանկչաւի վերայ գարունէ գարուն պիտի թրթռար յաւէտ, եւ ամեն լճակի եզրը պիտի միմնջէր յաւէտ, եւ ամեն վերջալուսոյ մէջէ պիտի նայէիր մեզ դու, եւ ամեն աստղերու մէջէ պիտի ժպտէիր մեզ դու... »

Ներշնչունք.

ՏԻՊՐԱՆ Ս. ՍԵԹԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՈՒԼ . — Խմբագիր-Տնօրէն Մամէոս Մամուրեան Բաժանորդագիրն է մայրաքաղաքիս համար 4 մէնիտ . Գործակալութիւն Պոլսոյ՝ Նշան Պէրպէրեան :

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ . — Կիսամսեայ հանդէս պատկերազարդ . Հրատարակիչք՝ Ն. Կ. Պէրպէրեան և Ս. Տէօվլէթեան : Տարեկան բաժանորդագիրն՝ 40 Պոլսոյ և 45 դահեկան գաւառաց համար :

ԲԻՒՐԱԿՆ . — Կիսամսեայ լրագիր , զիտական , քաղաքական և ազգային . Խմբագիր-Տնօրէն Հ. Ստեփան Խ. Իւթիւճեան . Տարեկան բաժանորդագիրն է 2 1/2 մէնիտ ամեն տեղի համար :

ԸՆՏԱՆԻՔ . — Կիսամսեայ հանդէս , բարոյական ու զրական . Խմբագիր Սիմոն Գաբամաճեան , Հրատարակութիւն Արամ Աշճեան :

ՑԷԼԷՔ , — Պատկերազարդ Թրքահայ հանդէս կիսամսեայ , զրական ու զիտական . Տէր-Խմբագիր Յովհաննէս Յ. Պալըզճեան . տարեկան բաժանորդագիրն է 4 մէնիտ

Պ Ս Յ Մ Ս Ն Ք

Երկրագունքը կը հրահարակուի ամիսն անգամ մը :

Տարեկան բաժանորդացիներէ՝ Կ. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս, գաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, քղթասարութեան ծախքն ընկերութեանս վրայ լինելով :

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էփենցի Եօրսամեանի գրասենեակը, Կ. Պոլիս, Կամուրջից գլուխը, Վալիսէ Սուլթան խան, քիւ 6:

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գուրքիւնք ուղղելի են առ Հանգիսիս Տնօրէն՝ Եղիա Տէմիրճիպաշեան, Կ. Պոլիս Հափուզլու խան, միջին յարկ, քիւ 4: Տնօրէնը գրասենեակը կը գտնուի՝ Զորեմաքքի եւ Շաքաթ օրերը կէս օրէն յետոյ :

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դանեկան :

Կը վաճառուի նետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլիս. ջրավաճառ Պօղոս Աղաի եւ Յակոբ Աղաի խանութներն ի Պաննէ գաբու :

Առաջին տարին կը գտնուի Հափուզլու խան : Դինն է 4 Մէնիս :

ԴՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փարիզ.	Մեծ.	Գաբրիէլ Էփենցի Էգնայեան (M. Kapriel Eknayan,
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթըր	Գ.	Էփենցի Մոլսովաքեան (Mr. K. Mol-
		dovack care of Messrs Gumushguerdan Bros.
		100 Portland St. Manchester.
Վարնա.	»	Կարապէտ » Յովասափեան
Կարիւն.	»	Յակոբ » Համամեան
Եօզղաս	»	Մինեան » Քիրքեան
Աճիօն Բ. Հիսար	»	Սմբատ » Դաւիթեան
Սըվազ	»	Ն. » Տաղսուարեան
Մարաշ	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնքապ	»	Վահան » Քիրքեան

Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու ընդունելութեան անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին իմաց տալ կը խնդրուի :